

1594.828

ESTEREI
TOLL
a

ATOLL
MESTERE

KRUDY
ATEGNAPOK
KODLOYAGJA
I.

GRIJ
SIADA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KRÚDY GYULA

A

TEGNAPOK KÖDLOVAGJAI

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

1925.

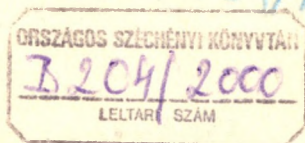
TEVAN KIADÁS

424984

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

823.491/1

TEVAN NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓVÁLLALAT, BÉKÉSCSABA

I. FERENC JÓZSEF EURÓPA LEGELSŐ GAVALLÉRJA

Kísértetnek kellene lenni Budán, a Várhegyen, hogy mindent pontosan elmondhatnék róla... Azon a titokzatos lépcsőn kellett volna járni, amely a vérmezei oldalról vitt fel a budai várba, amikor azt a mezőt még „generálisok kaszálójának” nevezték. (F. J. idejében kétszer vették igénybe ezt a rejtek-folyosót: egyszer a régi Népszínház könnyezve szeretett csalogánya, aki valamely titokzatos okból közvetlenül az éjféle óra előtt „volt kihallgatásra rendelve” a Népek Atyjához, — má-

sodszor egy dunai vidra, amely télvíz idején fürgén felszaladt a grádicson a legnagyobb magyar uraság dolgozó szobájáig, hogy az inasok alig tudják vala elhessegetni a hivatlan vendéget.) Befalazott vitéznek kellett volna lenni egy kémény falába a király házában, hogy most pontosan elregélhetném, hogy miért volt F. J. arca öregségére olyan piros, mint egy ritka falevél, amellyel véletlenül találkozunk a budai erdők sétaútjain, — holott valójában már tallérjain is kezdtek sárguló emlékeztető vállalni jellegzetes arcképei... Vagy eleven testőrnek lenni a Király hálósobája előtt, amikor a régmúlt időkben még javában forgolódik katonapokrócos ágyán a várgrófok késői unokája, mert a várgrófné, ama wittelsbachi, nem nyitja ki szelíd kézzel a hálósobába vezető ajtót, hogy ura és parancsolója álmatlansága felől tudakozódják... Csak lapírónak nem kellett volna lenni F. J. korszakában, mert ez az úr nem sokra becsülte a legbefolyásosabb szerkesztőket sem, akiknek szavára a színházigazgatók házmester-kisasszonyokból primadonnákat neveltek... Ezek a tekintélyes lapvezérek kétféle formában voltak ismereteseek a rémregényeket közlő bécsi Extrablatt hűséges olvasója előtt: — ismert egy jól megtermett, hízásra hajlamos, vörösbajszú zsidót, aki csiptetős szemüvege mögül még a régi osztrák-magyar monarchia nevezetes hadgyakorlatait is bizonyos fensőbbiséggel nézte, talán magában mondogatta is, mint a papírkosárba kerülő kéziratokra volt szokásuk ez időtájt a szerkesztőknek:

— Jótalan.

Ezt a vörösbajszú zszurnalisztát aztán személyesen tiltotta ki F. J. arról a területről, ahol fenségesen imponáló gyalogsági katonáiban, valamint a tündér-regékből való magyar huszárjaiban gyönyörködni szokott. Kiltította a hadgyakorlatok színhelyeiről. (A magyar reportázs ak-

kori fővezére meglehetősen nehéz szívvel jelentkezett kizsuppoltságában komoly főnökénél, Rákosi Jenőnél. Szerencsére, a Népszínház emeritált igazgatója ismerte F. J. egyéb emberi szeszélyeit is és ilyenformán nem fogta fel tragikusan a lapja munkatársának az elparancsolását a hadgyakorlatok színhelyéről. A lapíróat Barna Izidor-nak hívták és még sokszor emlegetik azok, akik a magyar sajtó történetét írják.) — A másik szerkesztő, akit F. J. a magyar zszurnalisztikából személyesen ismert: bizonyos Futtaki nevű úr volt, aki könyvatos-lapot szerkesztett Pesten, amely foglalkozás nem tartozott a legelőkelőbb teendők közé a régi fővárosi életben. Futtaki és kollégái írták össze azokat a névsorokat, amelyeket a temetések, bálók, akasztások és egyéb ünnepélyek után volt szokás a t. c. olvasó tudomására hozni. A vérbeli régi zszurnaliszták már akkor sem tartották ezt a hírlapírói munkát valami túlságosan tiszteletreméltónak, hiszen ifjú reporterkorunkból magunk is jól emlékezhetünk rá, hogy a temetések és más társadalmi összejövetelek résztvevői mily szívesen közreműködnek a noteszkönyvecskéjével foglalkozó tudósító körül, hogy nevük a megjelentek sorából ki ne maradjon... Nos, Futtaki sohasem hagyott ki senkit a tűzvésznel, vagy dunai áradásnál megjelentek névsorából, aki arra érdemes volt... Vitte is valamire a jóúr. F. J. lovat adatott neki, hogy pontosan referálhasson a hadgyakorlatok meneteléről. A legenda szerint a kitüntetett szerkesztő nem nagyon örült a lónak, mert az többször ledobta a nyeregből, máskor meg minden ok nélkül harapni kezdett. (Ifjabb Ábrányi Kornélt, bár ez könyvet írt róla: nem ismerte. Börtönszaga volt.)

*

Hát ezt a két urat ismerte F. J. abból a pesti középosztályból, az úgynevezett hírlapírói karból, amely már

néha-néha azt merete gondolni magában, éjjel a Fiumében, vagy a Princi újonnan nyitott New-York-kávéházában, hogy ő vezeti a magyar értelmiséget. Az ángya térdét vezette. F. J. vezetett itt egyeduralommal és olyan biztonsággal, amilyen biztonsággal a lófarkas burgzsandárok sétáltak a bécsi Hóf területén: sohasem kellett kivonni cifra markolatú kardjukat sem a jólnevelt bécsi közönségre, amely olyan ápolt volt, mint az egyformára nyírott bokrok a császári kertekben, sem a generálisok és egyéb hadvezérek lovasszobraira, amelyek a császár bécsi házának különböző udvarain a történelem véghatáráig hirdetni látszottak az Ausztriai Ház dicsőségét.

*

Szeretném elmondani a fiamnak, vagy egyéb maradékomnak, hogyan emlékezünk mi, elhalványuló, tizenkilencedik századbeli magyarok F. J.-re, akinél keményebb marokkal még nem fogta meg király ennek a szilajságra hajlamos, régi vitézi cselekedetein ábrándozó sátoraljának a lelkét és a szívét, sőt buzogányemelő karját is.

Thackeray, akit még irigyei is a legkitünőbb londoni zszurnalisztának mondanak, könyvet irt a Györgyökről, amely könyvet nemcsak a szigetországban, de a kontinensen is hozsannával fogadtak az olvasók, holott ezekhez az ódon brit királyokhoz voltaképpen már senkinek sem volt semmi köze. Bizonyára F. J. is olyan témája lesz egykor az utánunk következő magyar irodalomnak, amely téma majd a legjobb „zszurnaliszta“, sőt az elismert regényírói tollakat is bizonyos izgalomba hozza. Nem árt tehát, ha személyes emlékeinket mindnyájan feljegyezzük ez osztrák uralkodóházbeli gavallérról, hogy a mögöttünk jövő nemzedék még jobban láthassa őt, mint akár Benczur Gyula képein.

*

Nem volt nagytermetű ember még abban a korszakában sem, amikor legelőször volt szerencsájuk a magyaroknak láthatni, amint négylovas hintóval utazott végig az Alföldön, ahol nemrégiben még ama zemp-léni fiskális gyujtogatta a lakosságot a szabadságharc-hoz, még régebben pedig Rózsa Sándor nyargalászott pusztazó legényeivel. Mint a hűséges udvari képírók (akik mindennap szeretnék megörökíteni vásznaikon a fejedelmeket) mondják: ebben az időben meglehetősen nyúlánk és karcsú volt termetére nézve, amely termeten nagyon jól festett a piros szalag a mellkason át... És a fehér kabát felett egy ábrándosnak is tetsző arc mutatkozott, hajviselettel ama szegény ifjú hercegéhez, akiről Rostand drámáját írta, mert hiszen vérbeli atyafiak voltak ők, mint mindazok, akiknek a jól megtermett osztrák hercegnők életet adtak, még ha a rossznyelvű utókor néha vitázni is mert az atyaság kérdése felett. A gesztenyeszínű fürtök még abból a korból göndörödtek, amikor a nagyralátó és elszánt édesanya, Zsófia símogatta ezeket a fürtöket a lainzi kastélyban. A vöröskés bajúsz, amely ritkásabb, mint egy csapatvezérhez illenék: a szájhagyomány szerint nem nagy sikert ért el az alföldi utazásban, ahol az országutak mentén a botjaikra támaszkodó nyájörző emberek még tegnaptól emlékeztek Kossuth férfias szakállára, valamint ama „Sándor Bácsi“ faggyúval is preparált bajúszára... Nemsokára az alföldi utazás után rendelkezés történik az udvari borbélynál, hogy az ifjú osztrák császár ifjonti ábrázatát meg kell öregíteni. Még ma sem tudom felérni civil-észjárásommal, hogy a vöröskés bajúsz társzomszédságában: hogyan növekedett az a fekete szakáll, amelyet aztán Kaiser-Bartnak nevezett ötven millió alattvaló.

A természetéről annyi mondanivalóm lehetne, mint egy udvari fotográfusnak, mert hiszen eleget láttam őt ifjú hírlapírókoromban, amikor annyira ismerős voltam F. J. állomási fogadtatásaival, hogy „hasból“ is megírhattam volna a kávéházban az ujság részére, hogy kik várták a Keleti stációján a látogatóba jött királyt... Mindig ugyanazok az emberek, hatóságok, katonák, akik nem mertek meghalni, mert F. J.-tól erre engedelmet nem kaptak.

— „Ruganyos léptekkel szállott le a vasúti kocsiból“, — írta az egykori hírlapíró, mint ezt már őseitől tanulta.

Nohát: erről a ruganyosságról volna néhány szavam az emlékirataimban: — én már, sajnos, nem láthatam F. J.-t valóban olyan testi állapotban, ahogyan artista-értelemben a ruganyosságot elképzeljük. Valószínű, hogy abban az időben, amikor a lengő, lengedező idősebb Andrassy Gyula nemcsak a monarchia külügyi politikáját diktálta, ellenben felvidékiesen könnyed, stucceres, gavalléros testmozdulataival is állandóan F. J. közelében tartózkodott a ragyavert arculatú úriember: akkoriban F. J. is könnyedén vette a grádicsokat. A pesti iparosok és kereskedők bálján, ahol először mutatkozott be feleségével a helybeli adófizető polgárságnak: F. J. ragyogóan férfias volt, igaz, hogy a hűséges Andrassy volt ugyanekkor a legfőbb bál- és táncrendező. Ellenben egy koronaherceguccai zongoragyárosné, aki fehérhajú éveiben az én kezemről gombolyította le a pamutot, gyakran mondogatta, hogy a pesti asszonyságoknak feltűnt, hogy mennyivel kisebb a „császár“ a sudártermetű császárnénál. „Talán félfej is volt közöttük“, — hangzanak fülembé most is az emlékezetes szavak. Igaz, hogy F. J. ebben az időben már határozottan vállasodott, mint egy katonatiszt, aki fiatalon kerül a törzskarba, megszokta a fejedelmi testtartásokat,

tudott már kegyesen is nézegetni alattvalóira, habár többnyire még zordon volt, mint egy stréber gyalogsági kadett, aki a legénység iránti szigorúságával és a szolgálati szabályok pontos betartásával akar kitűnni láthatatlan feljebbvalói előtt.

De hát ki volt F. J. feljebbvalója, akit a katonatiszti banketteken sarkantyúpengéssel a Legfőbb Hadúrnak volt szokás emlegetni? Feljebbvalója volt minden szoros kabátú férfi, aki I. F. J. kardbojtját viselte a derekán, mert ezeknek éppen úgy példával kellett szolgálni a magaviseletével, mint akár annak a bizonyos békebeli tiszthelyettesnek, aki majdan bizonyosan el akarja nyerni az élet legünnepélyesebb célját, az aranycsillagot.

*

Ha már belekezdünk: maradjunk még egy darabig F. J. természeténél, ami mégis csak a legfeltűnőbb minden emberen, akár a rajongásokkal teli tizenkilencedik században, mint akár a kiábrándult huszadik században.

Nem hordott ugyan magassarku csizmát, mint azok az emberek szokták, akik többnek akarnak látszani embertársaiknál, de a testhezálló „formaruhának“ nagy kedvelője volt, mert ezeknek nadrágszáraiban pontosan megmutatkoznak a lovaglástól izmos combok és nyereg mellett növekedett térdek. A szűk katonakabátok, bár a későbbi korban nagyon hátráltatják a jó emésztést, daliássá teszik a férfit, mint általában abban az időben, a színes, pompázó katonaruhák idejében mindenki igyekezett arra, hogy valahol egy házban, a falon, nem messzire a leányzó ágyától, huszár- vagy bakaruhában mutakozzon egy képen, amely képet készen árulták a vásárokon, csupán a fejet ragasztották be. Ah, szép idők! Még Petőfinknek is azt a képét becsültük legtöbbre, amelyen Bem apó barna honvédatillájában fek-

szik és a vérrel frott szavak haldokló szemei előtt így piroslanak: Hazám!

A tizenkilencedik században jóformán csak az számított rendes embernek, aki valamilyen egyenruhában járt, hisz maga a király is legföljebb az ischli vadászatok idején vált meg katonai zubbonyától. A vörösszakállú Tiller, az egyenruhaszabó, az egész Andrassy útnak meglegeti alapját, amikor befordul a sarkon: a vidéki suszterlegény arról álmodozik, hogyan vétesse fel magát az önkéntes tűzoltók testületébe, hogy valamely egyenruhához jusson. Ah, szép idők! Kardcsörrenésre futottak ablakaikhoz a hölgyek, nem pedig a költők gitárjainak pengetésére, (amely izléstelenséget talán manapság sem teszik.)

*

Ez egyenruhás korszaknak az előidézésében nagy része volt F. J.-nek, aki talán éppen azért mert „félfejjel“ kisebb volt a bajor hercegnőnél: napjait és éveit állandóan katonás egyenruhában töltötte. Lehetnek mindenféle egyéb hibái F. J.-nek, amelyekről majd a butykoszlábú történelemtudósok előtt felel, de én csak dicsérni tudom őt azért, hogy férfias szépségét, — „kiállítását“, mint régente mondták, — nem hanyagolta el, habár éppen az a hölgy, akinek leginkább szeretett volna imponálni a monarchiában, életének nagyrészét utazásokkal töltötte, mintha futamodott volna valami elől, amely rá otthonában várakozik.

... Fialat hírlapíró koromban sokszor ácsorogtam a Burg udvarán, bámészan merengve, mint valami félbenmaradt költő, akit a fejedelmi családok dolgai érdekelnek egyedül ezen a világon, míg aztán a zsandár jóakarólag megmutatja neki az utat a Kärntnerstrasse felé. Akkoriban láttam F. J. férfiasságának második korszakát, amikor azokat a bizonyos katonatiszti sapkákat

kezdte viselni, amelyeket aztán annyiszor megfigyelhetünk megkopaszodott öreg katonatiszteken. Magas és merev volt ez a sapka, mint a szolgálati szabályzat megfellebbezhetetlen paragrafusai. Rejtelmes kis szelelőlyukak voltak a sapka oldalán, bizonyára azért, hogy a tar koponyák e nehéz sapkaviselet súlya alatt se nélkülözzék az ifjonti szellőket, amelyek elkalandoznak a nyugdíj felé lovagló ezredparancsnokokhoz is. De viszont nagy és bőséges volt ez a tisztisapka, — leért a tarkóig, a fülekig aranyzsinórzata, mintha a monarchiát jelentené, amely katonai hatalmával beföd minden hozzája tartozó területet. Nekem néha úgy tűnt föl ez a merev, megnövekedett tisztisapka, mintha annak a cilinderkalapnak lenne a rokona, amelyet abban az időben a kopaszodó, de még tekintélyükre adó úriemberek szeltében viseltek az osztrák-magyar birodalom területén is. És F. J. termete évről évre kisebb lett, nagyon okos volt az a katonai szabó, aki ezt a sapkadivatot kitalálta. Habár még arra nem volt szüksége egyiknek sem az öreg barátok közül, sem herceg Lobkowitznak, a budapesti hadtestparancsnoknak, sem Fejérváry Gézáknak, de még csak a hatalmas természetű Paar grófnak sem, aki körülbelül egész életét F. J. szomszédságában töltötte.

*

És ez a sapka a monarchia fején évről évre növekedett, mert a császár termete évről évre kisebb lett. A föld kerekiségén szerte még mindig „Európa legelső gavallérjának“ mondják őt, miután II. Vilmos a hibás karja miatt nem mehet férfi-ideálszámba, Angliában pedig a nagy öregasszony uralkodik és a londoni Cityben még a koros hölgy elmúltával is barátságosabban mosolyognak a régi Victoria-aranyakra, mint az új sterlingekekre, amelyekre a tegnapi Albert, velszi trónörökös György név alatt ülteti rá képmását; csak F. J.

nem változik egyedül a világon, holott a királyszerkeket az ő idejében is annyiszor bontogatják föl és pecsételik le ujonnan, mint akár az előbbi századokban Európában. F. J. a megváltoztathatatlan Végzet és bizonyára csak egy vidéki hírlapírónak, aki ritkán láthatja őt: jut eszébe észrevenni, hogy katonatiszti sapkája évről évre növekszik ugyan, de már alig-alig éri el az udvari hintó hátulsó részének a magasságát. Arcára olyan mozdulatlanság telepedik, mint egy vörös marokémbőrbe kötött emlékkönyvre, amely már színültig megtelt a megfelelő följegyzésekkel. Mondják, hogy már nem válik egészségére az a virzsina-szivar, amelyet külön sodortat számára a mindenkori magyar pénzügyminiszter, valamint egynémely fiatal orvostudós azt hangoztatja, hogy jól tenné Kerzli, ha a mádi királyi uradalomból érkező hegyaljai borokat vizsgálat tárgyává tenné, őfelsége közeledik a hetvenedik életéhez... Ámde a hírlapíró még mindig ruganyosnak „mondja és írja“ a király megjelenését, mint akár a régi váltókra volt szokás ezt följegyezni. Igaz, hogy az ezüst-forintosok, — főleg a régi kétforintosok —, feltűnően kopnak az országban, holott már csak a legelszántabb cigánykovácsnak jut eszébe a maga ólmával versenyre kelni Kőrmöcbányával, a gyönyörű, szakállas F. J.-kép mind elmosódottabban mutatkozik az aprópénzes emberek szemei előtt, — de maga a király még rózsapiros orcával hajt el az Emke-kávéház előtt, amikor székesfővárosából eltávozik. (A bölcs ceremóniamesterek beosztása szerint rendszerint a nyugatin érkezett és a keletin távozott, hogy minden pesti uccának legyen öröme abban, hogy F. J. gyönyörű szürkéivel végighajt és mind bágyadtabban fogadja a külvárosokból körútra gyűlt olcsó látogatók, a Rákóczi úti ruhakereskedők, rendőrijelvényes hírlaptudósítók és nagybotos titkosrendőrök ria-

dozó éljenzéseit. Magam is sokszor álldogáltam az útkeresztezéseknél, hogy újra meg újra szemügyre vehessem Európa legelső gavallérját, hiszen a maga idejében nem volt érdekesebb látogató nála a városban. Álltam és köszöntgettem, bár nem hiszem, hogy F. J. különösebben törődött volna velem, még azután sem, hogy némely regényemben megemlékeztem róla.)

*

... A télinap pirosságú F. J. pedig már javában hajtattott a Szent István-templom felé, — soha többé nem látták őt az Emke-kávéház ablakaiból. A méltóságos udvari vadásznak utoljára lengett meg tollas kalapja az udvari fogat bakján. F. J. viszonzta az útkeresztezésnél izgatottan álló kerületi kapitány katonás üdvözlését, — aztán már csak a bécsi Szent István-templomban volt ismét szerencsém Európa legelső gavallérjához, akire mindig bizonyos babonassággal néztem... Elment, anélkül, hogy kinevezett volna hercegnek.

Kis fekete ládikóban, amely a legfinomabb selyemmel volt bevonva és amely nem sokkal volt nagyobb egy gyermek koporsójánál, fogadta F. J. az utolsó üdvözlőket. A véletlen folytán L. M. hírlapíró társammal olyan helyre sodródtam a gyászszertartásnál, ahol öreg főhercegasszonyok térdepeltek és olyan gyászszegélyes kis zsebkendőcskébe sírtak, amelyek egy ablakbetörésfölötti bánat szomorúságának a befogadására is kicsinyek lettek volna. Szőke varrólányok pirosló, éjszakázó szeme vaksin nézegetett felém a fenséges asszonyok toalettjeiről. Pipacsnadrágos vezérezredes állott a szomszédban, aki lehajtott fejjel gondolkozott további beosztásán. Odakünn a frontok marconái megmeredve várták a templomból kijövő látványosságot. Sietni kellett, hogy elérjük a délutáni pesti gyorsat.

IV. VAGY SZERENCSÉTLÉN KÁROLY KIRÁLYUNK

I.

Milyen volt IV-ik Károly?

Ha nem tudnád róla, hogy Király...

Hinnéd őt egy fiatal erdésznek, — ha odakünn találkoznál vele a királymondákba való erdőségben, ahol Gödöllő után a máriabesnyői kapucinus barátok temploma felé kanyarodik az út; — ama fiatal erdésznek hinnéd őt, aki mindig csak a jóságnak és becsületesség-

nek volt a mintaképe, amely alakról könyveket írtak, főleg a német ifjúsági írók : Grimm is és Hoffmann is. Ez a fiatal erdész vezette haza az eltévedt gyermekeket az erdőből ; ugyancsak ő lépett elő valamely fatörzs mellől, ha csellel vagy erőszakkal elrabolt, sikoltozó úrnőket kellett megmenteni a haramiák karmai közül. Homloka oly nyílt és szabályos volt, mint azoké a fiatalembereké, akiket az anyák leányuk vőlegényének szánnak álmukban.

De gondolhatnád őt fiatal tiszthelyettesnek, akire csak véletlenül került az ezredesi uniformis, aki a vésztojólóan szürke, háborús egyenruhában sem más, mint egy jó fiú, akit egy szerető édesanya dédelgetve, magának nevelgetett, mint azok a szegény özvegyasszonyok nevelgetik a fiaikat, akiknek nincs már senkijük, aki aprófát vágjon a reggeli befütéshez, valamint ennek a fiúnak kötelessége tartani két kezén a pamutot, amíg anyja fölgombolyítja, — ugyanezért kacsafark módjára göndörödő haján mindvégig meglátszik annak a legrégibb sütővasnak a bodorintása, amelyet anyai kéz simogatásának neveznek.

A bajszát látnád : vélnéd, most került ki a katonai iskolából a csapathoz, amikor már a zupás őrmesterekre való tekintetből is szükséges a bajúsz-szálakat hosszúra megnöveszteni.

Arcának olyan a rózsaszíne, mint azoknak a fiúknak, akikért mindennap hosszasan térdepel édesanyjuk a templom kövén, hogy a fiatal férfiak örök ellenségétől, a Rossznőtől mentse meg az Úristen fiúkat. Azonkívül ennek a rózsaszínű arcnak a háttéréből, a múlt idők árnyékából elhalványulva és lelki fájdalomtól szörnyen meggyötörve integet az apa arca, amely arcot a néma és jajtalan szenvedések, — ezek a Bibliából jött bélpoklos szörnyűségek, — úgy megviseltek,

hogy az már nem is volt mondható többé emberi arcnak. (Ottó főherceg néven jegyezték be ezt a kísérteties történetekből való boldogtalan apát a Fenséges Ház mátrikuláiba; — Szerencsétlen Károly korai halálának történetírói nem feledkezhetnek meg majd Szerencsétlen Ottó elmulásának körülményeiről sem.)

*

Láttam őt Bécsben, fiatal katonatiszt korában, amikor a Ballplatzon és a Hofburgban a Ferenc József mellett megöregedett öreg udvari funkcionáriusok és más régi cselédek: még álmukban sem érezték azt a lidércnyomást, amelyet a fejedelemváltás szokott előidézni azokban a szívekben is, amelyek az örök állandóságtól úgy megmerevedtek, mint az őrkatona a silbakház előtt, akit helyén felejtettek... vagy pedig az örök békességben bepókhálósodott, megcukrosodott befőttek lettek, amelyek egy szekrény tetején felejtődtek.

Ah, a kőóriások által őrzött Burg-kapuk mögött még nem ismerték azokat a kombinációkat, amelyeket a jövődjő új uralkodójához fűztek a Sacher-szállóban azok az uraságok, akik I. Ferenc József alatt sehogy sem tudtak divatbajönni, a Szemerék, a gróf Kinskyek, Hadik Sándorok, Pázmándyak... Külön kis magyar követség a császári és királyi külügyminisztérium mellett, amely meszszelátó, nagyreményű, fantasztikus figyelemmel kísérte az ifjú trónörökös lépéseit. A Sacher első emeletén, a Szemere úr kvártélyán még azt is tudták a porcellán kályhánál melegedő öreg urak, hogy a jövődjőbeli IV. Károly előző estén a Burgtheaterben melyik jelenetnél mosolyodott el visszatarthatatlan gyermeki mosollyal; kivel beszélt a Práterben való kocsikázás közben és mit mondott neki Ferenc József,

amikor legutoljára kihallgatáson fogadta a bécsi hercegek után ?

— Vajjon mit küldhetnék neki ajándékba ? — törte a fejét Szemere úr a kályha mellett törökösen bő, úgynevezett szerencsenadrágjában, amelyet otthon azért szokott viselni, hogy távol tartsa magától a rossz szellemeket. (Minden egyes folt, — pedig volt bőven! — ezen a nadrágon valamely jótalálkozás vagy egyéb szerencsés látogatás emlékére volt felvarrva.)

— Vajjon, minek örülne meg ez a gyerek ! — folytatta a gondolatot Kinszky gróf, aki titokban az udvari színházak intendánsa óhajtott lenni a jövődöbeli új uralkodó alatt, már csak P. I. magyar operette színésznővel való szorosabb kapcsolata miatt is.

— Én csak azon csodálkozom, hogy nem szereti a franciákat, — csóváltgatta a fejét a mindentudó Pázmándy úr, aki végre az új király révén remélt kibékülni a Habsburgházzal, amelyet az atyja elnöklete alatt üléselő magyar országgyűlés egykor trónvesztettnek nyilvánított Debrecenben.

Szemere úr homlokán mély, varjúlépésű ráncok keletkeztek a furfangos gondolkozástól. Elhatározta, hogy legközelebb a freudenaui gyepen jó tippel szolgál az osztrák-magyar monarchia trónörökösének, amint legutóbb a bécsi szőke Rotschild báróné is meghallgatta szakvéleményét a Kancadíjnál.

Csak a szép Hadik Sándor ült egykedvűen, ő semmiféle hivatalt nem akart vállalni sem a régi, sem a jövődöbeli király alatt. Körülbelül minden mindegy volt számára.

*

... Míg ezeknek a soroknak írója foglalkozásához nem méltó ellágyultsággal és vidékiesnek mondható

meghatottsággal távozott Sacherné ebédjeiről, (amelyeknek menüjéről sohasem hiányzott az egy darabban vágott, főtt marhahús, valamint a paradicsommártás, ha Szemere úr volt az étlap írója,) hogy álmodozó sétáiban valahol szemügyre vegye azt a tisztiköpenyes fiatalembert, akinek kocsija néha végigrobogott Bécs uccáin és kénytelenségből éppen olyan vénítő, uralkodói tisztisapkákat viselt a fején, mint a nagybátyja, a Császár ... holott kadétos, ifjonti arcán husvéti pír szinesedett állandóan, mint azokén a fiatal boltossegédekén, akik vasárnap délutánonként Mödlingbe szoktak kirándulni a hölgygel, akit menyasszonyuknak tekintenek... Grinzingben, valamely harmonikás kertben ez a szívderítő arc az örök vőlegény pirosságával mutatkozott volna barna masamódok előtt, akik telikebellel és csicseregve mutatkoznak zöldrefestett asztalok mellett, felírják a gondolatukat vagy a nevüket a papirlegyezőre, amellyel a figyelmes gazda meglepi vendégeit és a viláért sem mernek gondolni a hétfőre, amikor egy öreg hercegnő nem sikerült kalapját majd a fejükhöz vágja a tulajdonosnő. Mindenhová inkább illett volna az ifjú trónörökös vőlegényes képmása: csak a Sacherbeli, dohányosztává száradt öreg urak vetőkártyáiba nem. — Ezért nézegettem mindig csendes meghatottsággal a husvétkhoz és pünkösdköz hasonló bécsi fiatalembert, akinek nem volt szabad kocsijáról leszállani ama Kärntnerstrassei kirakatok előtt sem, ahová azoknak a bécsi színésznőknek az arcképeit akasztották, akik éppen valamely divatos színdarabban fölléptek; de más, kanálisszagú, a múlt század elején már elgörbült, szinte cinikussá vált belvárosi uccáskában sem, ahol az emeletes házak oly keskenyek voltak, mint a gyertyák, a házmeister, mikor kaput nyitott, azon sem csodálkozott, ha egy eleven főherceg állott előtte és amely uccács-

kába kalapkájuk kék fátyolát libegtetve fordultak be a tarkaszoknyás hölgyek.

— Az Ottó fia! — mondogatták a viseletesebb asszonyok, amint esernyőjükkel utána böktek az udvari hintón robogó fiatalembernek.

Vajjon honnan ismerték ezek a nyűtt asszonynépek Ottó főherceget? Már a szemük régen elfelejtette azt a kacsintást, amely vállalkozóvá teszi a férfit mindaddig, amíg nem az utolsókat rúgja.

II.

Madarász Henrik, Merész Károly, Dobzse László, Jeruzsálemi András... megannyi királynevek, amelyeket a megfelelő jelzővel az utókor látott el, mintegy megkoszorúzával a történelmivé váltott sírt. IV. Károlyt, akit manapság már nagyon sokan neveznek Szerencsétlennek is: abban az időben mindenütt a szerencse gyermekének mondanak.

... Már lovassági tábornok korában a trónra jutott — ami nagy dolog volt abban az időben, amikor Ferenc József néhány hét előtt még javában nevezett ki vezérezredeseket és tábornagyokat. Ifjúsága teljében nyoma se mutatkozik rajta annak a bizonyos Habsburg-állkapocsnak, amelynek formátlanságától szinte megborzadtunk, amikor egynémelyik régi Habsburg arcképével találkoztunk egy régi folyosón. Már ebből a jelből is következtethették a hozzáértő jósok, hogy Mária Jozefa jól imádkozott, amikor a gyermek születése idején kikértelte azt a tragikus csillagképletet, amely alatt nemrégiben annyi Habsburg (Miksa, Rudolf, Ottó stb.) született szerencsétlenségre. És ha valaki kételkedni merészt volna abban, hogy a „Burg fehér asszonya“ és a többi kísértetek valóban elaludtak, amikor az udvari

madámok Mária Jozefa segítségére siettek, — annak csak Budára kellett jönni ezerkilencszáztizenhatban, az esztendő végén, egy nappal szilveszter előtt, hogy meggyőződést szerezzen arról, hogy egy szerencsés fiatalember himbálózik végre a boldogság menyországi felhődunyháin. A legszebb férfi volt e napon IV. Károly Magyarországon — akinek tiszteletére a magyar nők legszebb ruháikat vették elő. (Nekem legjobban tetszett a Károlyi Mihálynée. Bíborvörös bársony volt ez a ruha, aranyozástól fénylő, míg a vállaira vetett prémes, aranybrokátból való mente a magyar történelem legszebb korszakait vonta képzeletünk elé. Ugyanekkor felvett magára Széchenyi grófné, Vanderbilt Gladys, egy félméteres és tenyérynyi széles csattot, amely mogyoró nagyságu briliánsokkal volt kirakva. Ma tán meglehetne venni az árán fél-Magyarországot.)

*

Az esztendő vége felé ballag az idő, amúgy is illenek templomba járni, — igaz, hogy csak ennek a nagyon szimpátikus, a távolból nagyon megszeretett fiatalember kedvéért (ő bizonyára nem tudott róla) tettem meg, hogy megint olyan korán keltem fel hajnalban, mint jezsuita-növendék-koromban, amikor hajnali misére kellett járnom. Ceruzát és jegyzőkönyvecskét veszek a kezembe, mint ifjú reporter-koromban, pedig nem jártam fedetlen fővel, amikor az első hó hullani kezdett. A Mátyás-templom kövei oly hidegek, mintha egykedvűségükön még a koronázási ünnepély sem tudna változtatni. De annál nagyobb hév árad a díszmagyarok alól, mintha 1867 óta gyűjtögették volna ezt a melegséget a magyarok, amikor majd megint királyt fognak koronázni.

Ilyenkor látszik meg, hogy minden emberben tulajdonképpen két ember lakik. Az egyik ember, a papu-

csos, állati vegetációt, tengeri-morzsoláshoz hasonlatos hétköznapokat élő ember otthon maradt, — a Várba feljött az az Ünnepeyles Ember, aki szeretné mindvégig olyan pozitúrában tölteni az életét, amint azt a nagy festők festményein láthatta; a lelkében óhajtva sejtí azokat a nagy harmóniákat, amelyek valahol a mindennapi élet fölött zengenek; a szívében pedig szeretné érezni azokat a magasztosságokat, amelyeket a bibliától kezdve a világ jó könyveiben megtalálhatna, de nem olvassa... Nem hiszem, hogy a Mátyástemplomban 1916. december 30-án valakinek is eszébe jutott volna, hogy mily jó volna még az ágyban nyújtózni, vagy ha már ébren van az ember, a közeli Baltában kis pörköltet enni. Királykoronázás volt, sasröptű lett minden jelenlévő lélek, amely lebegve közelgett eddig ismeretlen magasztóságok felé.

*

A hírlapíró pedig ott áll a templom bejáratánál, ahonnan a lorettói kápolna nyílik, ahonnan a felállított kályha folytán némi melegség szűrődik kifelé a nevezetes reggelbe, amelynek időjárása oly bánatos volt, mint az özvegyasszonyok első éjszakája után jövő reggel sem lehet szomorúbb. S ide, a lorettói kápolnába jönnek majd a Felségek, Bánffy gróf, az operai intendáns rendezése szerint: egy kötelességtudó ujságtudósítónak tehát itt kell a posztját elfoglalni. — Addig csak hadd hulljon az aranyhó és a hattyúpehely a nők ruházatáról, amint a hírlapíró előtt a templomba menet elhaladnak. Bíbor, bársony, brokát ölelkeznek, mint ölelkező leánytestvérek. Piros selymek az aranyak vallanak holtig tartó szerelmet. Hermelin, coboly, csincsilla és más ismeretlen prémek, amelyeknek csupán nemesi származásukat tudja a hírlapíró, de nevüket nem, futamodnak be a Mátyás-templom kapuján. A rákvörös moaré szö-

vetkezik a régi magyar csipkével; a harsány skarlátpiros úgy lángol, mint a boldog szerelem és a fátylak, aranycsipkék úgy lengenek, mintha viselőik ma tartanak menyegzőjüket, — pedig meg kell vallani, hogy voltak itt olyan ruhák is, amelyek az 1867-iki koronázási divatot tartották ezüstoffonalaikkal, uszályaikkal, bíborlila damasztjaikkal, — ám királykoronázáskor éppen az a legszebb ruha, amely a legrégibb divat szerint készült. — Amíg elnézegetem az uszályok alól kivillanó szarvaslábakat, amelyeket nem tud megvastagítani az a kézzel kötött, londoni selyemharisnya sem, amelyet 1916-ban csak a legválogatottabb hölgyek viselhetnek Magyarországon, — így kivétel nélkül az osztrák főhercegnék is —, odakünn a téren a söröshasú, pufók arcú operai trombitások, akiket ez alkalomra udvari ruhába öltöztettek, megfújják hangszereiket.

*

... Ismét látom őt, a bécsi fiatalembert és mondhatom, hogy nem szűnt meg most sem vőlegénynek látszani...

A magyar szent korona vőlegénye! Arca az első pillanatban most is leginkább azt a fiatalos érdeklődést és meseszerű kíváncsiságot árulja el minden látnivaló iránt, amelyet már Bécsben volt szerencsém észrevenhetni. Egy jó fiú, aki bár tudta előre, hogy ezeregyéjszakából való álma: ébredése után is folytatódik: mégis csodálkozni látszik mindenben, ami itt körülveszi.

Könnyelábadó, kimondhatatlanul hálás tekintetet vet először a templom hajójába, ahol a színeknek olyan kolosszális zenekara játsza halhatatlan indulóját, amely harmóniát egy egész életen át nem fognak elfelejthetni a szemek... A népmesében, amely a legközelebb van minden elgondoláshoz: ilyen színekben pompázhatik a

megnyiló menyország azok előtt a boldogok előtt, akik egyenesen az égbe szállnak a szürke földről. És ez az ámuló fiatalember, aki még eddig sohasem ismerte az egykedvűséget, a fáradtságot vagy a fiatal arcokat oly sápasztóvá tévő unalmat: — e pillanatban megmutatja valódi arculatát, azt a minden iránt érdeklődő kíváncsiságot, amely bizonyára még otthon, a gyermekszobában tapadt arcára, midőn ólomkatonáival és kockajátékaival foglalkozott ... vagy pedig anyja meséit hallgatta egy zsámolyon üldögélve, amíg a kastély körül az őszi szél süvöltözött. Mert hiszen minden gyermek egyforma, akár király lesz belőle, akár koldús.

És a hálás tekintet, amely a lorettói kápolna előtt elsőnek a megjelent hölgyek tüneményességének, az urak díszmagyarjainak és a gyülekezet fölött lengedező országzászlóinak volt szentelve, — másodszorra Tisza István horgas, komor alakját kereste, aki elhatározott külsejével, sötét ruhájával a király skarlátpirosága mellett nemcsak az öregebb, tapasztaltabb férfit jelképezte, hanem méltó utódjának látszott ama nagy nádorispánoknak is, akik régi szent királyainkat koronázták. Tisza óvatosan előrement a kápolnából a bíborpárnás szentkoronával, IV. Károly katonás állásban, szemét le nem véve Tisza kissé előregörnyedt alakjáról, megvárta, amíg a nádorispán helyettese néhány lépésnyire előrejut, aztán hirtelen elindult a korona után.

Végigment a templom hosszú hajóján mindazon emberekre szabott díszek, ékességek, ó-szövetek és zászlók között, amelyek Magyarország történelmét jelentették. Végigment mindazon férfiak előtt, akik akkortájt az élet-halál harcát vívó Magyarországot mutatták kipirult arcaikkal, szenvedélyes szemeikkel, kipödrött bajszaikkal, vagy lobogó ősz hajaikkal. És amíg a templom hajóján végigment, megérintette őt az a hullám, amely az öre-

gek sírós lelkesütségéből, a férfiak elszántságából és az ifjak rajongásából áradt felé útközben és a tizedik-tizenötödik lépésnél a király magatartása megváltozott. (A hírlapíró lábujjhegyre emelkedett, hogy mindent pontosan lefotografálhasson kidagadt szemével.)

*

Eleinte csak annyi látszott, hogy IV. Károly hirtelen hátraszegi a fejét, holott a tempót diktáló Tisza még mindig ugyanazzal a presbiteri magatartással viszi előtte a koronát, mintha Úrvacsorájához készülődne a geszti kálvinista templomban.

A király hátraszegi a fejét és a lorettói kápolna előtt álló, középtermetű, ifjonti lovassági tábornok hirtelen növekedni kezd még a hírlapíró szeme előtt is, aki évenként át megszokta őt látni a maga tavaszi ifjúságában.

Ne mondjátok, hogy nincsenek megfejthetetlen dolgok a földön. Amíg királyok és költők járnak a földön, mindig történnek csodák. Jókai Mór, aki Szent Istvánrendje révén báró is lehetett volna, bizonyára többet tudott volna írni IV. Károly csudálatos átváltozásáról, mint az egyszerű zszurnaliszta. A Négy György regényírója is megmagyarázná, hogy milyen az a lelkiállapot, amely a királyokat akkor magasztalja fel, midőn koronájuk után lépkednek. Az ujságtudósító csak ama száraz, egyszerű tényt regisztrálhatja, hogy a király a Mátyástemplom lorettói kápolnájától a főoltárig menet, megnövekedett. Rá sem lehetett volna ismerni arra a kis csukaszürke-kabátos tábornokra, aki nemrégén még I. Ferenc József koporsójánál állt. De nem ismeri fel őt többé senki abban a gondtalan, ifjonti formájában, amellyel néhanapján úgy tűnt fel a télinap-külsejű öreg uralkodó mellett, mint a monarchia mosolya, a tiroli erdőknek a zamatossága, a futamodó hegyi patakok csillogása és a békebeli Bécs gondtalansága.

IV. Károly férfivá lett, mire a főoltárig jutott, pedig már bevezette a templom kapuján Walls gróf altábornagy azt a fehérkucsmás, apródöltözetű kisfiút, akit elhoztak apja megkoronázásához.

Hátraszegte a fejét, kifeszítette a vállát, kinyújtotta a derekát, pedig úgy mondják, könnyekkel volt tele a szeme, amíg a főoltárig eljutott.

*

Itt aztán a főoltár előtt a felkenés és a koronázás közötti, körülbelül tízperces idő alatt történt az a fatális dolog, amelyről az akkori magyar ujságírók kegyeletesen elhallgattak. A koronázási mise azon ceremóniája után, amidőn a hercegprimás a király jobbkarját felkente: a király lelépdelt az oltár lépcsőjén. És a második lépcsőfokon megcsúszott.

Megingott alakja.

Tisza oldalról egy lépést tesz feléje, mintha segítségére akarna sietni. A hercegprimás elsápadva, megremevedve tartja áldásra nyújtott kezét.

Megingott a király, de nem esett el. A következő másodpercben hivatalosan, komolyan, áhitatosan áll megint helyén.

— Lázás volt még ma reggel is, — mondja Bánffy, amikor a hírlapírók mellett elhalad. De már hallatszik a templom szentélyéből az a rekedtes, farkas, horgas hang, amely annyi esztendeig osztogatta parancsait Magyarországon, — a Tisza István hangja:

— Éljen — a király.

Az estilapokat tudósító hírlapíró urak ezzel dolguk végeztével nyargaltak ki a Mátyás-templomból, hogy az estilap a koronázás napján „el ne ússzon“.

TISZA ISTVÁN UTAZÁSA A HALÁL FELÉ

Szent Margit-sziget, 1918. október.

— Akármilyen történik, nem fogunk kimozdulni a szigetről. Keresztes, a fogadás mindennap megsüti a tészta-burkolt velőscsontot: Feri, a kis pincér éppen olyan fürge itt is, mint halhatatlan névrokona a Vadkanfőnél; tízezer aranykorona letétem van a szálloda igazgatójánál... Nem történhetik velünk nagyobb baj! — mondom magamban egy októbertvégi délután, de este kilenc óra tájt halálosan talált falombok végső reccsenéssel

hullanak le a százesztendős fákról, amelyek a fogadót körülveszik: kopogtatások hallatszanak a falon, mintha a Halál keresgélne valakit, aki előle itt elbújt, szökevény lett, nem esett el a háborúban; olyant csendül az ablaküveg, mint a kővön a susztertallér, amelyet valamikor a levegőbe dobtunk, hogy kijöjjön a fej, vagy írás; és az üvegen póklábas lyuk támadt. Valaki elordítja magát odakünn a folyosón:

— Minden lámpát el kell oltani. Az óbudai partról lövik a szállodát.

— Az ágyam előtti szőnyegre eresztettem Thomas Carlyle könyvét. A francia forradalom történetét és lecsavartam a villamoslámgot.

*

Ebben az időben mindig korán feküdtem le és megszoktam, hogy félálomban beszélgessek azokkal a szellemekkel, amelyek a napközben hallott vagy olvasott dolgok folytán kötelességüknek tartották a jelentkezést a másodikemeleti beteg úriembernél. Ezen az estén, a kényszerült sötétségben, miközben az óbudai golyók az itt vélt dőzsölők helyett csak a fal-vakolatot találgatták, hangtalanul megnyílt az ajtó és hórihorgas lábain belépdelt Tisza István.

(Két embertől félttem életemben. Az egyik volt Szilágyi Dezső, akinek olyanforma szeme volt, mint talán annak az oroszlánnak, amely hipnotizálja áldozatát a Szaharában, mielőtt rávetné magát. A másik ember volt ez a tekintet- és szemnélküli ember, aki mindig oly titokteljesnek tűnt föl előttem, mint azok a csuklyás, láthatatlan arcú emberek, akik a középkorban szempil-lájuknak egyetlen rebbentésével kormányozták a világot... De legtöbbször elgondolkozásaimban még valaki máshoz is hasonlítgattam magamban Tisza Istvánt: — ahhoz az ázsiai varázslatos és csodálatos lényhez, akiről

mi, európaiak csak annyit tudunk, hogy valahol a világ teremtésekor is meglévő nagy hegyek között lakik, tulajdonképpen senki sem ismeri, Dalai Lámának nevezik őt a magyar ujságok, ha valamely londoni hírlapírónak eszébe jut róla írni és hatalma a legnagyobb talán az ismert földrészeken... Pedig lehetséges, hogy csak egy keménykötésű, egyszerű magyar szolgabíró volt, amelyen tucattal akadt a tizenkilencedik században.)

*

Belépdelt az árnyék és ott állott előttem, mellén összefont karokkal, jéghidegen, földi szenvedélyt szinte nem ismerve, mindentudóan, mintha már megjárta volna a másvilágot, a poklokat, a frontokat és egyedül ő tudja azt, hogy mi lesz Magyarországgal a háború alatt és után.

Igen, ebben a felejthetetlen pózban állott előttem az öntudat, a biztonság, a legridegebb számvetéssel kitisztított lelkiismerettel, kérlelhetetlenül, mint maga az Igazság, az Erő, a megingathatatlanság, aki fejvesztettség nélkül, mint egy torony áll helyén, amikor a falu házai már egytől-egyig égnek körülötte. (Nem csoda, hogy ilyen toronyban annyi harangozó akadt.)

Így állott emlékezetemben ama felejthetetlen képviselőházi ülésen: horgasan, karbafont kézzel, végzet-szerűleg eltökélten, mint egy gladiátor, aki az egész világgal hajlandó megvívni, amikor a véletlen révén az ujságírók képviselőházi karzatára kerültem. Látom akkori szerkesztőmet, Lovászy Mártont fölháborodott, bitorrá váltott arccal, röpködő, göndörödő, őszülő fürtökkel, tündöklő férfiszépségben, — amilyen szépek azok a magyar férfiak voltak, akik a kuruc hadjáratok óta szívesen akár meg is haltak a hazáért, akiknek arcképeit aztán acélmetszetekben őrizték női szobákban, hogy a vőlegények, udvarlók arculatait velük mérték alá ve-

gyék — látom Lovászyt a szoba sötétségében, amint öklelve veti föl a fejét, hogy a Petur bánok, Zrinyiek, Rákócziak óta minden magyar figura egy szempillantás alatt kellő megérthetőséggel jelenjen meg a révedezve nézdelődő hirlapíró előtt...

Lesujt az ököl a pad deszkájára, csattanása idáig hangzik, fölhördül a hang, amelynek eredete ott keresendő valahol Kufstein, Olmütz, Josefstadt sziklasírjaiban:

— Mi mégis entente-barátok vagyunk!

Kétmillió magyar baka, vértanui szakállt eresztve, a mindennapi halállal komázva, az esti tábortűznél gatyás kisgyermekekre könnyeborultán gondolva: áll e pillanatban a világ négy tájéka felé eső frontokon, amikor a budapesti képviselőházban ez az ökölcsapás eldörren és mint az utolsó magyar kiáltás: helyén volt a kétségbeesett szó.

*

...A következő másodpercben Tisza Istvánt keresi a tekintetem.

Ő itt az a férfi, akinek olyan kesztyűt vetettek az arcába, amely kesztyűt önvédelmi harcainkban viseltek dicső elődeink.

A láthatatlan szemű vásárlarcos olyan nyugodtan áll helyén, mintha abban a pillanatban érkezett volna el ama hétrétű útnak a végére, ahová csak Buddha-isten kiválasztott fiai juthatnak el: a megtisztultság, az akaratot már fölöslegesnek vélő erő és bölcsesség, a predesztináció hegyfokára.

Így áll helyén az a férfi, aki valamely csodálatos álom folytán nemcsak az elmúlt időket látja világosabban mindenkinél, hanem egykedvűen, megváltozhatlanul látja a jövődőt is, amelyen többé nem segíthet emberi hatalom.

A siralomházban állhatnak fel így virradatkor az elítéltek, amikor a kétségbeesett rokonok még mindig azt hangoztatják, hogy minden jóra fordulhat, — talán csak a maguk megnyugtatóására dadogván az érthetetlen szavakat.

Azok lehetnek ilyen nyugodtak, akik elérkeztek az életnek ahhoz a keresztútjához, ahol kétfelé válik az út: egyik felé tompa, önkívületi, másvilágias kacajjal, a vadludak érthetetlen nyelvén várakoznak azok, akik a való élet elől az örület labirintusába menekedtek; — a másik úton lágy, halk léptekkel vezet az út Geszt felé, egy falusi temető felé.

Keresztbefont karral, mozdulatlanul állott Tisza és mi, kis boltosok, házalók, tignyökök, félnék tulajdonosok, remegő bérlők, kofák, hajcsárok, pöfögő kis bögrék az élet konyháján, fejszék a hatalmas favágók kezében, árva kis verebek a magyar sors országútján, — még mindnyájan azt hittük, hogy ez a láthatatlan arculatú ember, akinek szeme színét, napsugarát, játékos réjtjét, madárdalos hajnalát senki sem ismerte Magyarországon, mint ahogy a Dalai Lámáét nem ismerik Ázsiában: ő tudja egyedül a háború sorsát, állapotát, végét. Hinni kellett benne, mint a tormagyökérben, amelyet az orvos eltávolítása után a haldokló orra alá tartanak a babonás atyafiak.

*

— Lövöldözhetnek Óbudán, — mondom a golyók kopogásától áhítatossá válott hangon, a sötétségben, annak a szegény nőnek, aki ebben az időben vállalta mártíromságát mindenféle örületemnek, — itt van Tisza, majd rendet csinál. Lovászy csak a szerkesztőségi utalványokat írja alá, — behunyt szemmel, — de a rendet a pandúrok és a szökött katonák között mégis csak ez a pápaszemes komisszárius tartja majd.

Lehetséges, hogy erre tablóként, mint a régi vándorszínészet idejében volt: — eldörrent közvetlenül a szálloda előtt egy Mannlicher.

Alsószoknyás, kövér asszonyságok, fodrást, piperekereskedőt, sőt masamódot is felejtve tolongtak a folyosón. Az urak mindenféle monogrammos bőröndökkel, amelyeket máskor pénzükért kegyetlenül szuszogó hordárok szoktak cipelni az emeleteken. Feri, a Vadkanfő fürge Ferije szalvétáját lobogtatva jön és a maga madárnyelvén jelenti, hogy csak Jani, a kertészlegény lőtt a levegőbe, hogy ilyenformán hozza tudomására tisztelt vendégeinknek, hogy a margitszigeti őrség ébren van és vigyáz a rózsafákra, valamint az asszonyságokra.

*

Ah, milyen lázveréses nappalok következnek a második emeleti úriemberre, aki néhány nap előtt még báván azt hitte, hogy hátralévő életét ezentúl csak annak szentelheti, hogy képzelt vagy valódi betegségeiből kigyógyítsa magát!

Riadt öreg uracska panaszkodik a szállodai előcsarnok pálmái alatt, hogy ismerősei közül többen meghaltak a városban, akik véleménye szerint különböző betegségeikkel tovább élhettek volna, ha nem következnek be ezek a mozgalmas napok... Egy civilruhás nyurga fiatalember, akiről tízlépésnyiről látszik, hogy még csak azon a helyen sem fordult meg életében, ahol a sreiberek a katonamérték eredményeit írják jegyzőkönyveikbe, tisztnek adja ki magát, szemtelenkedik a nőekkel, pofon kell ütni, végre fenyegetőzve elhalad... Puskás rendőrlegényeket fotografálok a felsőszigeti kikötőnél, akik úgy fekszenek a földön, mint a bakák a fronton, az óbudai hajógyár felől várják a támadást... Szürketestű, gyorsvonatkéményes, soha nem látott ha-

jók vagoníroznak fölfelé a Dunán, libasorban az óbudai kikötő felé és olyan panaszosan búgnak, amikor a kellő vízi-mozdulataikat megcsinálják egymásután, mint valami megsebzett állatok: a monitorok és az őrhajók érkeznek meg az Aldunáról, — vajjon mivel töltik ezentúl idejüket a finomkodó hajótisztek, miután monitorjaikat a hajógyár előtt alvó holt-Dunába bekormányozták? ... Elbátorkodom a Margithídig, szürke teherautomobilok görögnek, mintha lakodalomba vinnék az ószirózsás bakákat, akikről senki sem tudja, hová és mely célból mennek ... De éppen ilyen szívverést megállítók azok a gépkocsik, amelyekről puskás rendőrök lógatják le a lábukat, hogy helyettük az autó kerekei futamodjanak. (Nincs ezeknek az embereknek családjuk?) A régi konstáblert úgy tudtuk, hogy minden időben valahol egy uccakeresztezésnél állott nemzetiszínű karszalagjával és fehérkeztyűs kezével a bajszát pödörte, amikor a falusi kislány a Király ucca felől tudakozódott. Kinek mondhatják meg ezek a marcona, elszánt képű legények, akik látszólag ahhoz készülődtek, hogy majd Pest uccáin folytatják tovább azt, amit a fronton abba hagytak: merre van a Király ucca? ... Az ujpesti gyárak kéményei felől minduntalan a szirénák bődülése halatszik ... Eh, földhöz csapom a zsebórám, nem mutatja azt az időt, amikor egyébként a kürtök megszólalni szoktak ... Kéri úr szalad végig a sétaúton, most láttamra meg sem áll, pedig azelőttiben szeretett megjegyzéseket mondani olyan könyvekről, amelyeket éjszaka bagolyvárában olvasott ... Szalad kifelé a szigetről Keresztes, a fogadós, pedig tegnap még azzal dicsekedett, hogy ő hidegvérű, amerikai állampolgár ... Kofferekkel megrakott konflisok menekednek a város felé a szálloda irányából, csak a kocsis gorombább lovához és pasasérjához, mint máskor ... Délben ócska Werndl-

fegyvereket osztanak ki a hidórség között, de hát ezeket a fegyvereket úgysem meri elsütni senki, mint akár Kunfalvi vadászpuskáját, amellyel ötven évig járt a körvadászatokra Nyiregyházán.. A kertészlegények mindenféle katonasapkákat tesznek a fejükre, az üvegházban a ciklámencserepeket egy huszárcsákós fiatalember öntözi, az őszirózsákat mind elvitték reggel...

— Eh, ne törődjünk semmivel, majd rendet csinál Tisza, mondom magamban, hiszen azért van Tisza. — Gyerünk azokra az őszi sétányokra, ahol valamikor költők irogatták a fehér padokra vallomásaikat a rák-színű falevelekhez, az ismeretlen bánatoktól elképedt fákhöz, kis bokrokhoz (amelyek minden kósza szellőben zsandárt látnak, aki eljön értük) és nőkhöz, akik itt fehér lábukkal ráléptek a falevelekre, hogy azoknak meg október végén is piroslik orcájuk az emlékezéstől. Arany János bölcs szobra mellé kell letelepedni. Kálvinista volt ő is, mint Tisza és nem is nagyon messzire laktak egymástól. Ő talán megmondhatná, hogy mit akar Tisza?

*

Ám délután már a városba visz az a kifürkészhetetlen nyugtalanság, amely ilyen időkben könnyebben száll át a Duna fölött, mint akár a varjú.

Villamoson látom Tiszát...

Ugyebár meglepő, hisz történetírói úgy mondják, hogy ezekben a napokban nem mozdul vala ki a Roheim-villából!

Ő volt, a sarokban ült, megborzadtam, amikor észrevettem.

*

Nézzük csak, hány esztendő telt el a Magyar Figyelő-féle István-pincei vacsorák óta, amely vacsoráknak az lett volna a céljuk, hogy Tisza megismerkedjen azokkal

a fiatal írókkal is, akik nem politizálnak, ilyenformán a pártklubban nem fordulnak meg? Tisza érdeklődött az új magyar irodalom iránt... Néhányadmagammal szerencsés voltam azok közé számíthatni, akiknek írását ez a titokzatos ember olvasgatta, de sohase mondta meg, hogy tetszett vagy nem tetszett neki. (Sokkal előkelőbb gentleman volt, hogy olyan dologról nyilatkozzon, így például az irodalmi kérdésről, amelyhez nem tud teljes hozzáértéssel hozzászólni.) Hány esztendeje is ennek? Tíz vagy tizenöt, hiszen még Tiszát sem a háború érdekelte, hanem az írók apró betűi!

Egyik oldalán Herczeg Ferenc ült, a másikon Farkas Pál, a Magyar Figyelő szerkesztői. Herczeg, pláne így a jelenlévő féltucatnyi író társaságában hűvös és tartózkodó magaviseletet tanúsított az országos politika fővezére előtt, utóvégre már a társadalmi érintkezéssel is meg kell mutatni, hogy az írók sem tartják magukat csekélyebb embereknek a politikusoknál. (Istenem, akkor még azon ment a vetélkedés, hogy ki a külön ember, — később, mind egyformák lettek a tömegek halálruhájában!)

A másik oldalán Farkas Pál, már csak lobogó, agresszív természeténél fogva is: sokkal inkább igyekezett Tisza érdeklődését bizonyos társalgási dolgokra irányítani. Lovik Károly és én szemközt kerültünk az asztalnál Tiszával. (Mint akkori jóévtványú ember, följegyeztem, hogy a malacpörkölt kitett magáért, valami finom bort is öntöttek hozzá.) Étkezés után Tisza hirtelen Lovikhoz fordult és lovakról kezdett vele diskurálni, még pedig olyan szakértelemmel, hogy a Vadász- és Versenylap akkori szerkesztője itt-ott zavarba jött. Magam is azt hittem még abban az időben, hogy tudok annyit a lovakhoz, mint egy hétköznapi kupec a Debrecen-fogadóban vagy egy tipszter, aki Szemere Miklós környe-

zetében tanulgatta a hendikep-számításokat. Feszült figyelemmel hallgattam tehát a társalgást. Tisza egyetlenegyszer sem tévedett a lovakról való megállapításai-ban, Lovikot néha cserbenhagyta a biztonsága, talán éppen azért, mert nagyon korrekt válaszokat akart adni. A lovak után következtek a vadászatok, a közelgő szalonkák és a többi dolgok, amely beszédek folyamán lassankint olyan lett spanyolfallal elkerített asztalunk fölött az atmoszféra, mint amilyen vidéki kúriákban szokott vacsora után. Bőséges pipafüst keletkezett, az arcok felélénkültek, kipirultak, mintha napközben a körvadászat esélyei mulattattak volna mindannyiunkat. Tisza apránként a tekintetem előtt átalakul vidéki vadásszá, nekifiatalodik, az üveg mögött vágni kezd a szeme, a szakállában alig van ősz szál és vállait oly könnyedén tartja, mint egy civilbe öltözött lovastiszt valamely falusi névnapon. A lova az istállóba van kötve, reggelre, a szolgálat végett otthon kell lenni. Hozzáfordul:

— Vajjon, az öreg Kállay Andris, ott Szabolcsban, még mindig golyós puskával lövi az apró vadat?

*

Hát ez akkor volt, — most pedig itt vagyunk a villamoskocsin, amelyen ezekben a napokban senki se váltotta meg jegyét a kalauztól és a kalauz örülhetett, ha jól meg nem ütlegelték. Emberek csüngtek a villamos tetején, oldalán, elején és hátulján, mint a rajzó méhek. Tömérdek csukaszürke-ruhás, akibe önkivületben levő nők és gyermekek kapaszkodtak, mintha ezek a férfiak a másvilágról tértek volna vissza. Lökődés, lárma, hahota, káromkodás, részegség és nóta, mint vidéki nagyvásárok után a pályaudvaron. Katonás kifejezések röpöködnék, — ama uj, bolhacsipésre, viszketegségre emlékeztető szavak, amelyek a frontok lövészárkaiból

lefutamodtak ide Budapestre is. Mindenki meg van boldulva, hisz úgysis vége van a világnak. Nincs többé tekintélye sem a cilinderkalapnak, sem a császárkabát-nak, „vén zupás“-nak neveznek egy ezüsthajú öregurat, és még jól jár az a kalapos asszonyosság, akit „lelkem-galambom“-nak mondanak a villamos utasai, miközben a civilek is amúgy katonásan megszorongatják. Az ördög bálja ez, amely már napközben elkezdődött, — mi lesz, mire leereszkedik a városra az októbertevégi sötétség? (Carlyle úr kölcsönadhatná e naplójegyzetekhez a tollát).

De hát csak maradjunk annál a magányos férfinél, aki a villamos sarkában ül, fekete felöltőben, kemény fekete kalapban, alig másfélujnyi fehér, kemény gallérján kopottas nyakkendő, pápaszeme üres, tekintetnélküli, rendetlen szakálla hasonlatos azokhoz az őszi ákácokhoz, amelyeken vannak apró bozótu tisztások, hótól fehérlő ritkaságok és a komor égboltozaton valahol varjak szállnak el bús kiáltásukkal. Ott ül a bolond emberekkel zsúfolt villamoskocsi sarkában, magába merülten, senkire egy pillantást nem vesztegetve, semmi iránt nem érdeklődve, egykedvűen, mint egy halott és mozdulatlanul, mint egy fejfa, amelynek már mindegy, hogy lakodalmas menet megy el az országúton, vagy pedig síró-rívó emberek új holtat hoznak a szomszédjába. Hirtelen megöregedve, mint egy uraság, akit birtokából kilicítáltak; komoran, mint egy végrendelkező, aki most már azon töri a fejét, vajjon végső akarátát teljesíteni fogják-e utódai... A megrozsdásodott fokosok, porlepett karikások, divatjamúlt buzogányok, ócska sisakok, amelyek elhanyagoltan hevernek egy fegyvergyűjteményben, juthatnának az ember eszébe, ha ez a férfi még sokáig mozdulatlan maradna ott a bolondokkal megrakott villamoskocsin... De most hirtelen feláll.

Horgas, vállas, derékban karcsú, mellkasban szügyes, farkas-nyakú, elsötétedett képű férfiú alakja mutatkozik, mint valami kísértet, amely a magasból vagy a föld alól termett itt, hogy ráijesszen az önkivületben lévő kofákra, némberekre, részeg katonákra és a katonáknál is részegebb civilekre.

Az első másodpercben csak a közvetlen körülötte ingók, lógók, tébolyodók hallgatnak el, mintha valami dermesztő szelet fújna a kabátjából a láthatatlan arcú ember.

— Tisza, — hallom a köcsi másik végében a futamodva szálló szót, amely mesterlegények melléből, némberek szomjas szájából, katonák elvadult bajúsa alól, a villamos félbolond utasaiból kiröppen, amint talán a halál hideg lehellete szokta megkörnyékezni az embereket.

Az állatsereglet fölfigyelt, mintha a kegyetlen idomító lépett volna közéjük. A kedélyesen durva katona, aki az imént már nagyon kezdett hasonlítani egy röhögő középkori zsoldoshoz, aki idegen városba érkezve először a fehérnépekre veti szemét, hirtelen vigyázz-állásba áll. A csiklandósan sikoltozó hang, amely az asszonyfélék száján olyan megszokott lesz e napokban: befagy, mintha korbácsot éreznének a céda vállukon. A villamos nem fizető utasai, — foglalkozásukat abbahagyott, a napok tébolyult káoszába fejest ugrott férfiak, konyhájukból kimenekedett nők, magukat férfinak vélt gyermekek: mind-mind elhallgatnak egy másodpercre... Ha nem tévedek: ezt az érzést a váratlan félelemnek hívják.

Tisza egykedvűen, oldalt sem tekintve vette tudomásul, hogy helyet adnak neki a zsúfolt villamoson. Látszott, hogy ezt igen természetes dolognak tartja, amint lassan előrehaladt, kimagasodva férfiak és nők

közül. Egy lógó inasforma gyereket előtte letaszított a lépcsőkről egy betlehemes-szakállú katona. Tisza oly könnyedén ugrik le, mintha lóról szállna le.

— Tisza! — mondja hátunk mögött valaki a még elnémult villamosban, amint az bolondan, csengőszóval, durrogva, pattogva, — mint minden ezekben a napokban —, tovább rohan a Múzeum-körút irányába.

Tisza a Dohány uccába fordul be láthatatlan arcával; egy darabig még figyelem horgas, zászlórudas alakját a megsokasodott járókelők között. Nem vagyok éppen lassú járásu embernek mondható, de a tétovázás, a határozatlanság, amely ezekben a napokban tán a legjobb futók lépteit is mérsékeli, nem engedi, hogy hatvan centimétert tegyek lépésenkint. Tisza pedig lép tán hetvenöt centimétert is. Vajjon hová siet? Mit tudott meg, hogy ilyen rohanva megy? ... Ha valaki ismeri a dolgok állását e napokban: az csak ő lehet. Ó, bár találkoznék egy kölyök-zsurnalisztával, aki még nem szégyel futamodva járni a népes uccákon, akit Tisza után menesztenék! Mi lesz velünk? Hová megy Tisza? Van valahol tán egy telefón, ahonnan a királlyal vagy Vilmos császárral beszél? Megbízható katonaságot rendel Pestre és majd mindenkit felköttet, aki itt a rendet megbontotta? Hiszen csak nem hagyja magát egykönnyen falhoz állítani ez az ember, aki annyi esztendeig parancsolt Magyarországon? ... Megszólítom majd! ...

Vágtatnak a gondolatok, de vágtat a sötétedő uccán Tisza is, mintha érezné, hogy követik.

*

Reménytelenül megállok egy ucca sarkon, Tisza alakja végleg eltűnik a pesti uccán. Gyalogszerrel neki indulok a Margitszigetnek. Mire a hídra érek, még hallok, hogy itt-ott még harangoznak a tornyokban esti verseket; olyan nagy baj talán még sincs... És, miért

félnék vajjon, mikor Tisza villamoson, meg gyalogszerrel járkál az észvesztő Pesten?

Másnap estére már halott volt. Elnyújtózkodva feküdt egy városligeti villa előcsarnokában a földön. Milyen kiismerhetetlen ember volt: lehet, hogy még örvendezett is annak, hogy meg kell halnia.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KÁROLYI KÜLÖNÖS PÁLYAFUTÁSA

Ezekben a feljegyzésekben kerülni kell a politikát, amely még mindig ökölbe szorítva tartja kezét zsebében: de a tegnapiak ködlovagjai közül mégsem maradhat ki Károlyi Mihály, akármennyi igazságos és igazságtalan szenvedélyesség lobog figurája körül . . . Érdem szerint vagy érdemtelenül bűnbakja egy kornak, mint akár negyvenkilenc után Görgey Artúr volt, hogy csaknem egy-két generációnak borzongva kellett néznie a visegrádi nyárilakra. És ugyancsak még sokáig járnak

el megdöbbenéssel, hideglelősen vagy tűzbeborult elmével és szívvel a magyarok az egyetemuccai történelmi palota előtt, amely alakjánál és lakóinál fogva olyan nagy szerepet játszott száz esztendő történetében.

Személyes emlékek ezek...

Én például sohase tudtam volna elhinni Károlyi Mihályról, hogy valamikor végzetes szerepe leend a magyar történelemben.

Párizsból jött meg, amikor a nyarak még álmosak és üresek voltak Pesten, békés kánikulai kacsákat fogdostak a hirlapok, az uccákon és tereken únottan szólt a nyári szél sípja: aki tehette, elmenekült a városból és a különc Károlyi Mihály éppen ilyenkor sétálgat a Ferenciek terén, amikor az aszfalt olvadozni kezd. Fülledt kanális-szagok ömlenek a régi belvárosi házak udvarai felől; elbágyadva szellőztetik boltjaikat a fűzőkészítők és a vasárnapra gondolnak egész héten át, amikor majd ők is menekülhetnek a városból; a déli korzón megjelennek azok a gyanúsabb dámák, akik ilyenkor nyáridőben mernek mutatkozni az elegáns nép helyén; a gavallérok, akiket a régi Pesten könnyű volt névszerint ismerni, elrepültek, csak Podmaniczky Frigyes és Károlyi Mihály tartózkodnak a kihalt városban. Az öreg Podmaniczkyról mindenki tudta, hogy akkor se mozdul ki Pestről, ha négy lóval viszik: imádta ezt a várost akkor is, amikor rothadt gyümölcs-csutkákkal és dinnyehéjakkal volt tele a Váci ucca; de mit keres Károlyi Mihály Pesten, aki élete nagyrészét amúgyis Párizsban tölti?

... Hosszú szakálla volt, mint egy francia grófnak!

Monokli villogott a szemén (amelyen később is meglátszott a monokli-viselet, amikor államfő létére már nem hódolhatott a kacér üvegnek), fölényesen, gúnyo-

san, magánosan nézegetett körül a városban, mert akkoriban a fiatal mágnások még valóban| hasonlítanak ahhoz a figurához, amelyet Csicseri Bors rajzoltat róluk Faragóval vagy Homicskóval.

Száz lépésnyiről meg lehet ismerni egy magyar grófot a pesti uccán feltűnő megjelenéséről! (Érdekes volna egyszer kinyomozni valamely emberi történelemből, hogy ki volt az első magyar mágnás, aki a tizenkilencedik században, úgy a beszédmodorával mint a megjelenésével, ruhájának szabásával, hetykeségével, dölyfösségével ezt az érthetetlen és ízlésesnek alig mondható típust megteremtette? Mert az ősöknek, akik nekiszilajodva vagy méltóságteljesen álldogálnak a kastélyok és paloták képcsarnokaiban: alig van valami közülük a tizenkilencedik századbeli fiatal mágnás exteriőrjéhez. Egymástól tanulnak el nyegleségeket: mint csupa magba ójtott figurák a Hiúság Vásárából. Könnyelműségükről legendákat mondanak a könnyűvérű nők. Étvágyukról, szomjuságukról regélnek a pincérek és a cselédek. Kékvérűnek mondják magukat és gyakran nincsenek tisztában a helyesírással — aminthogy tán erre nincs is szükségük. A legendák szerint ilyen volt a fiatal Széchenyi István. És aranyifjú korában Károlyi Mihály is viselte ezt a maszkot.)

... K. M. — mikor először láttam őt a pesti uccán lapos, nagykarimájú művészkedő kalapjában, amely fehér színű, és grófnak kell hozzá lenni, hogy valaki a fejére merje tenni: még javában hasonlít ahhoz a fiatal mágnás-tipushoz, amelyet a lóversenytéren vagy a Parkklub kerítése mögül a közönséges pesti halandónak is van módjában láthatni. Igen könnyen odaképzeltető volt ő a Nemzeti Kaszinó akármelyik foteljébe, ahol mérhetetlenül szokás unatkozni anélkül, hogy eszébe jutna az ásítóznak a könyvtárterembe átmennie. El-

képzeltető volt kártyaasztalnál, ahol olyan veszteségek érték, amelyek a magyar kártyások történetében is párukat ritkítják, — ha meghallgatjuk azokat a legendákat, amelyeket a Károlyi-kert környékén beszélnek a régi szomszédok, akik sohasem látták kertjében sétálni a fiatal grófot... Elképzeltetjük a golf-játék, a tennisz, a vitorla mellett, — csak éppen azon a helyen nem, ahová később a sors rejtélyességéből került. Bizonyára hitetlenül elneveti vala magát, ha valamely kártyavetőnő megjósolja, hogy majd Kál-Kápolnán síró parasztok fogják csókolgatni a kezét... Ifjú, könnyelmű gróf úr, aki először mutatkozik a nyári Ferenciek terén világoszürke zakóban és krémszínű nadrágban. Nagyon nevet, amikor Podmaniczky Frigyes Rip van Winkle-alakja jön vele szemközt egy uccasarkon. Ők ketten tartózkodnak Pesten az urak közül, akikről érdemes beszélni.

... A Károlyi-kert szomszédságában már fonják, szövik a legendát arról, miért kellett Mihály grófnak otthagyni Párizst. Annyi pénzt költött el, hogy azt már se az Első Hazai, se a Károlyi-uradalom nem bírta ki.

*

A sorsnak az útjai láthatatlanok.

Bizonyosan volt valahol valamely jel ezen a ferde arcú, paripáéhoz hasonló fejű férfiún, amely megjelölte őt a jövőre. Csak mi nem láttuk ezt a jelet darab ideig. De ha majd jön egy történelmi regényíró, aki hűvös távolságból veszi vizsgálat alá K. M. csodálatos sorsát: közelebből láthatja a sorsdöntő figurát, mint mi, akik személyesen ismertük. Azt mondják, hogy nem történnek véletlen dolgok a világon, — holott, mikor K. M. kiszámíthatatlan pályafutását vizsgáljuk: meg kell rendülni bennünk minden hitünknek, amelyet valaha a

céltudatosságról, a karrier-számításokról, az öntudatos kitervezésekről magunkban felépítettünk. Azok az ismeretlen erők jutnak az eszünkbe, amelyek a föld mélyében a rezgéseket, a légkörben a viharokat idézik elő. A föld alól vagy a levegőből jött elő az a szellem, amely a szakállas fiatalember sorsát intézi, holott ő még olyan egykedvűen, gondolattalanul, ficsúrosan megy a pesti uccán, aki legfeljebb tán csak azzal törődik, hogy mit fog csinálni az unalmas, hosszú nyári napon...

*

Másodszor a miniszterelnökségi palotában látom, amely palota oly ódon és nemes, mint Jókainak történelmi regényei.

Idefent estély van a pesti szerkesztők tiszteletére, — odalent a Duna túlsó partján Pest mutogatja fénylő lámpásait, mintha a legnagyobb rend volna a városban. (November van már, elfogyott a katonák zsebéből a töltény, amellyel az első napokban oly pazarlóan bántak.) Kezdenek már aludni térni Pesten azok is, akik eddig ott a virrasztásból éltek. Leragadnak a napról-napra történő csodáktól elámult szemek és az öreg belvárosi polgár, aki nem mert kimozdulni a lakásából, már elballag a házak fala mellett, hogy valamely hasonló öreg úrral megbeszélje az eseményeket... Már tán azok sem csodálkoznak 1918 őszének rendkívüliségein, akik pótolhatatlan veszteségeket szenvednek a hivatalukban, üzletükben.

(Az idejében letett hűségeskük Hock János főtisztelendő úrnál szénásszekérnyire növekedtek, az eskütévők ezzel megnyugtatták magukat, megtalálták ismét álmikat és étvágyukat, — csak Hock főtisztelendő úr, ez a végzetszerű jós: fogja karon e sorok íróját most is, mint a háború éveiben, mikor bibliai jövendölések alapján

megjósolja a háború pontos végét és ugyanígy jósolja most a nemzeti tanács és vele az egész akkori Magyarország bukását. Szinte érthetetlen, hogy ez a pap a helyén maradt, mikor kétszer is megadatott neki, hogy bepillantson a jövőbe !)

*

De most ne gondoljunk a bőjti prédikátorra, aki az elmúlt évtizedekben annyi vallási áhítatra tanítgatta a pesti úrinőket és urakat szószékéből, — estélyen vagyunk, felejtjük a komor papot ott az országház termében, ahol álomtalanul jár-ke, fel és alá... Estélyen vagyunk, amelyre piros szőnyegekkel befutott lépcsőkön érkezünk meg. Diplomata-s miniszterelnökségi tisztviselők nyájaskodva fogadják a szerkesztő urakat az előcsarnokban; hajdúk sarkantyúja csilingel; a kis teásztalkákat már terítgetik; mindenki nyájas és kedves, mert Károlyi meghívása ekkor még valóban kitüntetésnek számít... hadd lássuk csak: hányan vagyunk azok a pesti szerkesztők, akiknek a barátságát az államfő ilyenformán biztosítani akarja! Talán negyvenen voltunk: öreg szerkesztők, akik már évtizedek óta élvezik állásuk tekintélyét, különös hatalmát, népszerűségét és a fiatalabb évjáráthoz tartozó hírlapírók, akik e napokban tűnnek fel. „A Nap“ munkatársai, akik tegnap még azt a különös lármát, élénkséget vitték ujságjukkal a pesti uccára. Gellért Oszkár, a P. H. tegnapi vezércikkírója a sajtófőnök mindentudó mosolyával áll Károlyi mellett. Vészi József egy karosszékbe telepedik legelől, mint a legtekintélyesebb lapszerkesztő, (amíg aztán hátulról előnyomakodik Göndör Ferenc, hogy kabátja ujját hajtogatva csaknem ököltre menjen az öreg szerkesztővel Károlyi jelenlétében. Göndörnek nem volt elég radikális V. J.

... Hát itt vagyunk a nagyszerű, kellemetes levegőjű termekben, Károlyi már beszélni is kezd, mindig csak Wilsonról és az U betűt olyan különösen ejti ki, hogy egyikünk-másikunk már előre rossz véleménnyel lesz a furcsa nevű idegenről, akitől Magyarország sorsa függ.

— Wilson, Uilson ...

Aztán megint csak :

— Wilson, Uilson ...

Csodatevő hiedelemmel, minden reménységgel, szinte varázslatos hittel hangzik az amerikai név itt a magyar szerkesztők között, akik a háború alatt már annyi sokszor csalatkoztak azokban a nevekben, amelyeket bizonyos ideig mindennap leírtak, hogy azután elfelejtsenek.

— Uilson, — ismételgeti Károlyi.

Vészi még felindulva a Göndörrel való szócsatától, méltatlankodva csóválja a fejét, mintha Wilsonra haragudna. Ez a keménykötésű ember olyanformán élt a hírlapírói legendákban, hogy fiatalabb munkatársait még testi fenytékben is szokta részesíteni, mint az iskolagyerekeket. Bihari, a Béhá örök Biharija jegyezget. Lenkey szótlánul áll egy ablakmélyedésben. Bródy Sándor új frakkját próbálgatja, nemsokára premierje lesz a Vígyszínházban. Hatvány úr Kertbeny Károly Mária viselt dolgaira gondol és az Esztendő karácsonyi számát forgatja a fejében. Károlyi még mindig emlegeti Uilsont a maga hibás beszédmodorában.

A szerkesztők, hírlapírók, írók kinézegetnek a miniszterelnökségi palota ablakain : már körülbelül mindenki tudja, hogyan fogja holnapi cikkét megírni... Nekem nem kell cikket írnom, mert én tudatlan vagyok a politikában, én ráérek megfigyelni azokat az okos embereket, akik foglalkozásuk, élettapasztalatuk, műveltségük folytán körülbelül egyenkint is tudnak annyit, mint a farkastorkú gróf: — vajjon hisznek-e ezek a

sohasem látott munkatársunkban, a mindenható Wilsonban? — Azt hiszem, hogy nem szívesen hittek, de hát muszáj volt hinni, mert más reménység nem volt ezen a kerek világon.

*

A kis teáscsészék kitűnnek; már azok a hírlapírók is kezdik megszokni az előkelő légkört, akik nem tartották érdemesnek, hogy frakkot öltsenek. Berinkey, a miniszterelnök a szomszéd szobában kedveskedik azokkal az írókkal, akiknek láthatólag nem kenyerük a politika. Elmondja olvasmányait, amelyek valóban meglepőek egy száraz jogász életében. Adyról kérdezősködik Hatvany úrtól, mert Adyt hiába hívták, beteg volt, nem jöhetett. A szomszédban az államfő már befejezte előadását, most már megindul az általános vitatkozás; nem is hinné az ember, hogy az ilyen okos főszerkesztők milyen naiv kérdéseket tudnak föladni!

— Uilson — hangzik mindenfelé, csak éppen a kurucabbak ejtik ki e nevet úgy, amint írva van: Wilsónnak.

Körülbelül éjfél volt az órák, amikor a palota lépcsőin megint felhangzanak az öreg szerkesztők bütykös lábainak lépései, valamint a fiatalok csikós futamodásai. A szerkesztőségek kivilágított ablakaikkal várják a megtermékenyült elméket, a holnapi cikket. Hatvany úr autójába fogat és fuvarozza hazafelé munkatársait. Pesten már oltogatják a második lámpákat.

— Vajjon mi lesz holnap? — kérdezem magamban fásultan.

*

De még jött egy kedves, tavaszias forma nap, amikor a mezőkön már kevés volt a hó, Károlyi elhatározza, hogy valamit tenni kell a tespedés ellen, földjeit kezdi osztogatni Kál-Kápolnán.

A különvonatot küldöttségek várják az állomásokon, vidéki főispánok, urak, parasztok jönnek papokkal, zászlókkal, üdvözlő szavakkal, éljenekkel, virágokkal és fehérruhás szűzekkel. Dehogyan is látta itt valaki azokat a jeleket, amelyek azt mutatnák, hogy nemsokára vége lesz a Károlyi-uralomnak. A fél országon végig vívatók, lelkesedezők, boldog arculatú magyarok, akikről ma sem tudom megállapítani, hogy minek is örülnek olyan földöntúlian! Csak annyi bizonyos, hogy aki látta Magyarországot ezekben a napokban Károlyi előtt és körül: nem gondolhatta, hogy a történelemírók milyen meglepő dolgokat jegyeznek fel majd a nemsokára elkövetkező időkről.

Hiszen igaz, hogy az a vörösképzű, névnaptól, lakodalomtól, korteskedéstől felhevült vidéki úr, aki most olyan nagyon igyekszik azon, hogy Károlyi Mihály kezét elkaphassa: minden követváltás után változtat egyet a politikáján. Az a ravaszdi bérlő, az a homlokát ráncoló üzletes, lingó-lengő boltos, nyugdíjasság felé lovalgó hivatalnok, falusi politikus, pap meg jegyző holnap is vívatót fog kiáltani valakinek, — de mit csinálnak majd a nép egyszerű gyermekei: a parasztok, akik közé most azért megy el a földesuruk, hogy a birtokát közzöttük szétossa? Vajjon ezek is olyan könnyen felejtik majd el az urat és ispánt az új úr és az új ispán kedvéért?

... Ha volt valaha a lelke mélyén valamely meghatottság K. M.-ban, akkor ezen a napon az valóban megnyilatkozott. A kis kápolnai állomáson szekeres-gazdák várják a különvonat tolongó utasait. Buza Barna, a földosztó miniszter, egy kocsifarban kap helyet egy csomó szénán, mögötte kapaszkodik Mayer János. Elöl, ugyan csak parasztszekéren, Károlyi. Más szekereken a pesti szerkesztő urak lógnak, himbálódznak, kiáltoznak. Nép-

ünnepély ez, nincs itt többé nagyképű ember, nincs itt többé tekintély és mégis rend van, mert a nép földesura tiszteletére rendet tart.

Keserves ákácok, messze fehérlő, még havas mezők, szálldosó varjak a térdigérő, sáros út fölött. Magyarországon ez, bánatos tájképeivel, amelyen most a lakodalmas menet halad. Aklok, csűrök, tanyaházak... Kálban delet harangoznak. Csak tudnám: mit mondanak a káli harangok? Talán azt: „Nincsen kenyér Kálon!” — A kápolnai harang ráfelel: „Itt sincs, itt sincs!” — Aminthogy a harangok ezen a nyelven beszéltek akkor Magyarországon.

Nagy mező közepén fából tákolt emelvény, amelyet már reggel óta körüláll jó egypár ezer ember. Ispánok, birkások, uradalmi emberek sietnek az érkezők elé, egy református pap jeladására éljenezni kezdenek. Károlyi Mihály áll az emelvényen, a két karjával körülmutat a világ négy tájéka felé eső földeken:

— Ez eddig az enyém volt. Mától fogva maguknak adom!

... Ennél jobb szónoklat sem hangzott még el a kápolnai mezőn, örökké éljen a Miska gróf, ő tudja, hogyan kell a szegény néppel bánni. — No, de hát ennek is vége volt, mint mindennek a világon. Ebéd következett egy birkaszagú csűrben, ahol olyan csinos menyecskék, leányok szolgálták az eledelt a vendégeknek, hogy legjobb lett volna ottmaradni juhásznak. A Károlyi-uradalom akkor tett ki magáért utoljára vendégszeretet dolgában. Talán kétszáz vendég is volt itt és mindenki jóllakott, lelkesedett a szeme előtt lefolyó eseményeken, síró-rívó embereken, könnyező asszony-népeken, versmondó gyerekeken, szónokló minisztereken... Csak éppen a háziúr volt egykedvű. Már egyetlenszer sem beszélt Wilsonról sem a parasztnak, sem a szerkesz-

tőknek. Szótlanul, magábamerülve üldögélt, mintha valamely nagy változáson, betegségen esett volna keresztül, mióta utoljára láttuk. Egy beborozott, hangosan síró parasztember állt a háta mögött és a vállát csókolgatta, mint ahogy a kedves holtaknak szokás. K. M.-nak a szeme se rebbent meg többet. Fásultan nézte az óráján: mennyi ideje van még hátra.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A BOLSI

— Nem szívbajos embernek való! — mondták valaha a régi Magyarországon bizonyos gavalléros tréfákra, halálos kimenetelű párbajokra, mérgeőbb szilvóriumokra, sőt harapósabb asszonyfélékre is.

— Nem szívbajos embernek való! — mondja most ugyancsak Hock János, amint karonfogva sétálgat velem az országháznak abban a táncterem nagyságú szobájában, ahová hosszas keresgélés, piros bársony függönyös

ajtók, régi vármegyei életre emlékeztető hajduféléken át tudok eljutni. Az ajtóra valami vidéki nyomda készített kartonpapirosokat. A Nemzeti Tanács Elnöke — mondják a töredezett betűk. Beküldöm a névjegyemet: Itt van Kr. Gy. és jóslatot kér Főtisztelendő úrtól.

*

Mielőtt tovább mesélgetnék, kedves késői maradékom, el kell mondanom, hogy ez a kor sem különbözött a többi koroktól, amelyeket az emberiség részére megalkottak hitújítók, királyok, Savonarolák, Huss Jánosok és zszurnaliszták: — ez a kor is telve volt jelszavakkal, amelyeket a tömegek részére találnak ki, hogy legyen nekik ebédrevalójuk. Pedig ez a korszak állítólag a fölszabadult, okos emberek korszaka volt, — nem lehetett volna elhinni, hogy a korszak eszméit az ablakból a szobalányok, az udvarokról a házmesterek porolják a járókelők közé. Jelszavak járták ekkor is: a kocsmában, ahová a polgár felejtkezni betért; a piacon, ahová az emberek mondanivalóik megtanulása végett eljárógattak; a családi otthonban, ahol mindenki úrnak érzi magát, akinek joga van keresztjelet tenni a kenyérre, mielőtt azt felszegné... A háborús jelszavak már elmultak, de itt voltak az úgynevezett béke jelszavai. „Álljunk meg egy szóra!“ — „Mi mégis ententebarátok vagyunk!“ — emlegetik a polgárok kocsmáikban és fészkeikben Lovászy Márton szavait. Nagy volt ez az ország: hetek is beleteltek, amíg egy új pesti kiszólás eljutott Kassáig vagy Fogarasig. — Ilyenféle, általánossá válott tudás lett, hogy Hock János főtisztelendő úr, józsefvárosi plébános korában a próféták könyveinek igénybevételével pontosan megjósolta a háború végét; bizonyos Da-Niel nevű bibliai férfiút, aki orosz-lán-damptör is volt, kevert bele a dologba a nyolcadik kerületi pap, hogy arra rákenhesse az elmúlt világ-

háború végének a megállapítását. Hogyne hitték volna el az emberek az éveken át várt kedvező, a Szent Bibliával megerősített jóslatot, amikor már annak is jelentőséget tulajdonítottak, hogy a ház melyik ablakán akad meg az ökörnyál, amely Rákos mezeje felől Pest fölött elúszik! Ott haláleset történt, vagy az öreg póttartalékos váratlanul hazatért.

Éppen ennek a Dániel prófétának ügyében kerestem a főtisztelendő elnök urat egy kora tavaszi napon abban a gyönyörű, germán mesemondásokból való nagy házban, amelyet a vidéki emberek talán manapság is megbámulnak, mint az ország házáat. (Minden valamire való építőnk német származású volt; úgy látszik, a magyarok tudománya megrekedt a sátorcsinálásnál.)

*

Először a bőjti szentbeszédekről teszek említést, amelyeket a béke boldog éveiben annyiszor volt alkalmam hallgatni az „aranszajú pap“ ajkairól az üvegházi jácinthoz hasonlatos, finom, belvárosi hölgyek társaságában úgy a szerviták terén, mint a Ferencrendiek templomában.

— Nem voltunk még szívbajosok, — felel a Nemzeti Tanács elnöke.

Majd a nógrádverőcei csónakázásokra terelem a szót, mikor a kőbányai főúr izmainak olyan teljességében volt, hogy versenyevezősökkel küzdött együtt a kék Dunán, — amely itt még valóban kék a nagymarosi svábok miatt.

— Azt hiszem, — felelt a diktátor, aki Magyarország sok zászlósurának, valamint egyéb nemességének hűségesküjét kezében tartotta —, azt hiszem, hogy Buddhának, az antikrisztusnak abban az egyben igaza van, hogy mindannyiunknak hétrétű-utat kell megtenni az életben. A szenvedések útjait.

Most elérkeztünk ama tavalyi tavaszi estéhez, amikor a Vas-uccától a józsefvárosi plébániáig fejtegette előttem a nevezetes magyar politikus, hogy nem lehet bízni sem Tiszában, sem Károlyiban, csupán Da-Niel Prófétában, aki ilyen meg amolyan körülmények között jóslá meg a háború végét. (Én ezt annak idején megírtam egy Pesti Levelemben, de az emberek akkor még jobban hittek a csésze fenekén lévő tealevél maradványának, mint az én levelemnek.)

— Hát most mi lesz, elnök úr? — szólok. — Nincsenek már hívők, akik Hock János imakönyvét keresik az Athenaeumnál; nincs már Konti József népszínházi karmester, akivel hosszadalmasan lehetne billiárdozni az Otthon-Körben; Dániel próféta is elvégezte a magáét. Most mit csinálunk?

— Várjuk, hogy mikor kergetnek el bennünket.

— Mackensen? Lukachich? Károly király? — kérdem. Ő felel:

— Nem. Kun Béla.

*
Országos Széchényi Könyvtár

H. J. reverendában volt, amikor a kora tavaszi napon ezt mondta. Neveltetésemnél fogva, gyermekkorom óta tiszteletben tartottam lelkiatyám öltözetét, — ezért csak magamban nevettem.

— Ki az a Kun Béla?

— Már volt egy szerencsétlen Kun-név a magyar történelemben, de se ehhez a régi Kun Lászlóhoz, se a magyar történelemhez nincs köze Kun Bélának, mégis történelmet fog csinálni. És végeredményében mindegy az is, hogyan hívják azt az embert, aki utánunk megint egyet fog fordítani Magyarország kormánykerekén. Balra megyünk, mindig balfelé megyünk még évekig. És mi már nem bírjuk balabb irányba vinni a hajót, a mi erőnk kimerült, új szélmolnároknak kell jönni, akik

az Európa fölött végigszáguldó viharhoz tudjanak igazodni...

A pap sötét reverendájában áll a zöld tanácskozásszobákkal teli terem közepén. De most már itt nincs olyan sötétség, mint egykor, háborús jóslata idején a Sándor téren. Tavaszodik odakint az ablakok alatti Dúnán, a sirályok is eltűntek a folyam felől. Nem tudok hinni neki...

— Csak arra vigyázzon, meddig hallja a hajnali harangszót. Amíg a harangozók is Kun Béla emberei lesznek.

*

A Berlini téren visz át az utam. A középén, az ágas gázlámpa körül húsz-huszonöt férfi, asszony. Lerongyolódott katonafélék, viceházmesterek, dologtalan trógerék, mihaszna szájtátók, foltos szoknyájú némberek, akiket már láttam valahol. (Carlyle úr könyvében, A francia forradalom történetében.) Ha a hosszú lőfegyverrel felszerelt strázsa egyet vagy kettőt rájuk kiáltana, bizonyára szétszaladnának, gondolom magamban. De a posztnak egyéb dolga van, mint ilyen rücskös csavargókkal bajlódni... Különben is szabadság van az országban, mindenki ott gyűlésezik, ahol akar.

Hiszen nem is volt olyanforma a berlinitéri gyűlés, hogy az ebédjére igyekvő pesti polgár elveszítse tőle a munka önérzetével megszerzett étvágyát, avagy vagyoni biztonságából keletkezett délutáni szendergését. Talán egy katonai snájder vehette volna észre, hogy vannak itt a kis csoportban egyenruhás emberek, akiknek ruhája másféle szövethől készült, mint amilyen szövetet a hadseregszállítók az osztrák-magyar monarchia bakáinak liferáltak. Valamivel jobb szöveteüknek látszottak ezek a ruhák három-négy gyűléstagon. Bizonyosan a németektől lógatták el, — gondolná magában a szak-

értő, mielőtt tovább menne. — De én nem gondolok magamban semmit, mert megszoktam már odakünn, az ájtatos Nyúlak-szigetén is, hogy a „forrástól“ vagy a „kertészettől“ a munkásokat összehívták és valamely sohase látott kolompos mindenféle beszédeket mondott ismeretlen, oroszosan hangzó nevű emberekről, akire senki se volt kíváncsi. A munkások egykedvűen mentek dolgukra, — bolondság volna még egyszer is ott-hagyni azt a smaragd-színű, az örökélet nevével bugyborékoló forrást, valamint a tündöklő kis virágokat, amelyek már úgy dugdosták ki fejüket a kertekből, mint esténkint a csillagok az égboltozat kárpitjából.

Gyűlés volt akkor Pesten minden csizmadia-színben és minden iskolának a tornatermében; az uccasarkon, a külvárosban és a méltóságteljes Várban, a hadügyi minisztérium előtt; a keresztbefektetett dákókkal megjelölt kis kávémérésekben, valamint a márványoszlopos New-York-kávéházban... „Összeszaladtak az emberek“, — mint köznyelven mondani szokás. Nem éppen azért, hogy valaki felfordult az uccán, hanem csak abból az okból, hogy együtt legyenek, beszélgessenek, okoskodjanak, — nagyon frissen csapolták meg a szabadságot a hosszú, komor háborús esztendőök után, mindenki inni akart belőle egy kortyot.

„A fene jobban tudja, hogy ki szónokolt ott a berlini-téri lámpaoszlop alatt a viceházmestereknek. Miattam lehetett maga az öreg Oholhó is, amint tót-nemzetiségű bakáink az oroszokkal való érintkezés után a bolsevista-jelszót a frontokról hazahozták“. (Szemere Miklós jegyzeteiből.)

*

... Hát aztán mégis csak meg kellett ismerkedni egyszer azzal a lenézett vidéki hírlapíróval, akit az Otthon-körben gúnyosan Kun Bélcinek emlegettek a vic-

ces zsurnaliszták, — aki ama jelentékeny zavart idézte elő Magyarországon.

Parancsot kaptunk ...

(Nem olyanféle parancsot, mint azok a félkézalkalmárok, akik akkoriban is ott lebzseltek a népbiztosságok körül és azóta is minden minisztérium táján föltalálhatók, — akik aztán későbbben szegény, félrevezetett mártíroknak „igazolták“ magukat. — A parancsot Kun Béla népbiztos-elvtárs küldte... Hallotta tán valahol, hogy Tisza István, Károlyi Mihály óta az állam vezetőinek illik megismerkedni az írókkal is, akik állítólag az ország kultúráját vezetik. Gyerünk, ha az elvtársnak ez a kívánsága. Vörösörök mászkáltak akkor az én margitszigeti ablakaim alatt is. Igaz, hogy jámborak voltak az árvák. Legföljebb az óbudai szakácsnénak ígértek házasságot, mint a világ teremtmése óta ez szokásuk a hadfiaknak.)

*

Heltai Jenő akkoriban a Damjanich-uccai báró Kohner-villában lakott, két földszintes szobában meg egy kamrában. Arra kaptunk rendelkezést, hogy az egyébként lakatlan villában óhajt néhány kiválasztott íróval Magyarországon akkori diktátora megismerkedni.

Kik voltak ezek a kitüntetett írók? Csekélységemről sokkal nagyobb honőrök között is megemlékezhetnék; — így például abból az alkalomból is, amikor Prohászka székesfehérvári püspök úrral volt szerencsém együtt küzdeni a Pázmány Egyesület klerikális irányzatba való fordulása ellen —, de nem hagyhatom utolsónak csekélységemet, amikor följegyzéseimben fejeket, — még pedig értékes fejeket —, akarok kiszolgáltatni annak a közvéleménynek, amely sanda gyanúval néz mindenkit, aki nem volt Fejérváry alatt darabont, Tisza alatt fogd-

meg, Károlyi alatt kormánybiztos, Kun Bélcsinél még csak helyettes népbiztos sem... (Vajjon mi lehetett ez a huncut? — kérdezik érthető gyanakvással azok a lesbenálló szempárok, akik idejében tették le a fogadalmat Hock plébános úrnak, szolgáltak a vörös-hadseregben és térden csúsztak Siófokra. Mi lehetett ez a huncut? — Amikor mindenki igyekezett elhelyezkedni itt vagy amott, a különböző kormányformák szárnya alatt?)

Hát akikről most itt szó lesz, — azok nem voltak se azelőtt, se azután mások: mint írók.

*

A báró kertjében sötét van, botorkálva nyitom ki a kaput, végigmegyek az ismeretlen kavicsos úton, egyetlen lámpavilág sem jelzi, hogy ebbe a házba ma estére „államfőt“ várnak. Csak az orgonafák, valahol a kert végében illatoznak álmukban. Fehérkeztyűs urasági inas nyit ajtót, amikor a csengő gombját megtalálom. Ezt a katonás képű fiút ismertem már régebbről, mikor Kohnerék még Pesten, az Országház-téren laktak, — ki tudja, hol járnak manapság? Odabent Heltai Jenő.

Akik ismerik Heltai Jenőt, azok megfigyelhették, hogy ennek a gyermekes arculatú férfiúnak mindig olyan aggodalmas kifejezés látható az ábrázatán, mint a pajkos fiúkén valamely csínytevés elkövetése után. De ezen az estén volt igazán aggodalmas.

— Egyedül jöttél? Hol maradt Ambrus, Kóbor, a többiek...

A könyvtárt nézegetjük, amíg a többi ideparancsoltak megérkeznek. Tündöklő könyvek, regények, versek, tudományok, bennük a boldog XIX. századnak minden napvilágra került aranya és ellobbant rakétája. Flaubert első kiadásban, Dickens azokban a ponyvaregényes fü-

zetekben, amelyekben valaha Londonban árulták. Megszólal a csengő: Kóbor Tamás jön. Egykedvű, szivarozik, tótos dialektussal beszél, (honnan vette?) valami estilapot keres olvasnivalónak, — mintha éppen most jött volna Az Ujság szerkesztőségéből. (Hol volt már akkor Az Ujság!)

— Ma aztán kihuzattam a lutrit az öreg redaktoral, — mondja rendes délutáni kártyapartijára célozva, amelyet évtizedek óta szokott megívni Bakonyi Miksával.

Osvát, a betiltott Nyugat szerkesztője jön, hóna alatt négyszögletes irattáskával, mintha lapja kefelevonatait menne innen korrigálni a New-York karzatára.

És jönnek mások is, akiknek tán kényelmetlen volna, ha most itt névszerint felsorolnám őket, mert attól félnének, hogy egy olvasó majd félreérti a nevüket. A legtöbb írónak ezidőtájt egyetlen krajcárnyi jókedve sem volt, hisz a lap- és könyvkiadás teljesen szünetelt. Csodálatosképpen egyetlen íróról sem tudok, aki belépett volna a vörös hadseregbe legnagyobb szegénysége közepette, (a jólelkű Gara orvos úr egymásután nyilvánított untauglichnak az otthonkörbeli kényszerű sorozáson körülbelül félezernyi írot és hirlapírót). Az írók végül már nevettek azokon a csapnivaló csuzspeizokon, amelyeket a klubjuk vendéglőjében elébük terjesztettek. Herczeg Ferenc is ezt ette), míg azok az urak, akik a vörös-kormány alatt is tisztviselők maradtak és későbbben éppen lehangosabb üldözői lettek a „zsidó hirlapíróknak“: akkor sem mulasztották el igénybevenni a tisztviselői kedvezményeket, amint azóta sem mulasztják el.

Itt ültek a kenyérkeresetre alkalmatlanná válott írók Heltai Jenő lakásán, szótlanul, csöndesen, körülbelül herten, mint az elátkozottak, akik nem tudják, vajjon nem

életükre szomjazott-e meg a féktelen biztos, aki ideren-
delte őket?

Nem az életük kellett, hanem a munkájuk.

*

Hirtelen fölpattan az ajtó, mintha valaki elkésett volna, aki ferencjózsefi pontossággal akart megérkezni. Egy jelentéktelen külsejű, drappszínű ruhás, kiült nad-
rágos, kifogásolható gallérú, kopott nyakkendő, fel-
görcbült cipőjű, semmitmondó arcú fiatalember, — ami-
lyenek a vidéki hírlapírók szoktak lenni, megáll előttem:

— Én Krúdy ú r r a l már találkoztam valahol.

— Nem emlékszem, — felelek hirtelen, meggondolás nélkül, azzal a magamban sokszor megútált fölényessé-
ggel, amellyel annyi ellenséget tudtam szerezni, amennyi a boldog béke-időkben lehetséges volt.

Nyilván azt hittem, hogy valami vidéki író is meg-
hívtak a tanácskozáásra. Vagy pedig valamely könnyen el-
felejtethető nevű és külsejű figurát, aki az akkor meg-
jelenő könyveken és hírlapokon szerepelt.

Ám a jelenlévők között voltak olyanok is, akik már tudták, hogy ki ez a „vidéki hírlapíró“. Kun Béla volt — személyesen, mint pesti zsargonban mondani szok-
ták. Bepattant, mint egy gumilabda, mint egy kolozsvári reporter, aki azért megbecsülhetetlen, mert még a fő-
ispánhoz is be tud menni éjszaka.

... Nem emlékszem már pontosan arra, hogy miről beszélt. Az akkori időkben olyan érthetetlen nyelven, olyan idegen, sohasem hallott szavakkal, laboratoriumi kifejezésekkel, izzadt, könyvekből előverejtékezett, ned-
veskezű, feketeinges jelzőkkel beszéltek az ország ve-
zérei, hogy manapság sem lehet rájönni, tulajdonképpen mit akartak. Csak annyi maradt hirtelen az emlékeze-
temben, hogy úr-nak és nem elvtársnak szólított. Tehát

amíg beszélt egy karosszék kellős közepén, (amely bizonyára valamely kövér, nyugalomba vonult úriember délutáni malmozásaihoz készült, nem pedig ennek a mitugrász fiatalembernek), annak a borzasztó verésnek a nyomait kerestem rajta, amelyben uralomrajutása előtt állítólag a toloncházban részesítették a rendőrök... Nem, semmi nyomát nem lelem arcán a fegyvertusoknak, sem a kardlapoknak. Olyan normális a külseje, hogy vőlegénynek is elmehetne Berettyóújfaluba... Bizonyára meg is tetszhetne egy igénytelenebb nőnek, aki azt szereti, hogy a társaságában levő férfi „agyonbeszéli“. — Figyelem a hangját:

— Lunacsarszki... Szovjet... Az irodalom központositása... A könyveket ezentúl a szovjet adja ki és ezért holtig való megélhetést biztosít az íróknak... Többé senkinek se legyen gondja... Krúdy úr (mintha békíteni akarna) és a többiek is legyenek szívesek akár holnap is fölfáradni a szovjet-házba, ahol legközelebbi munkájukra való előleget fölvehetik... Akkor dolgoznak, amikor kedvük van, de egy éven belül szállítani kell a könyvet... Elég egy könyvet írni egy évben... Nem kell éppen a szovjet-eszmék mellett, de ellenük sem... Végre elkövetkezett az a korszak, amikor az írók maguknak és magukban élhetnek, nincs kritizáló szerkesztő, sem kőszívű kiadó...

... Figyelem a hangját, hogy megtaláljam benne azt a varázs-sípót, amellyel állítólag a tömegekre tud hatni. Inkább fakónak, egykedvűnek, skálanélkülinek volt mondható ez a hang. Nem annyira száraz, mint egy professzoré, de annyira rábeszélő sem, mint egy lóügynöké. Lírai zengés sokkal kevesebb benne, mint akár-melyik fűzfapoétáéban, aki szerkesztő-koromban a verseit akarta rámerőszakolni, de tagadhatatlanul határozott, leckéjét jól tudó, sőt vitatkozásra is alkalmas,

elszánt hang ez, ami ebből a fiatalemberből kiárad ... Csak Kóbor ne szólna közbe a maga drótos-hangján:

— Én gyermekkoromban bádogos-inas voltam, de mégsem értem, hogyan szocializáljuk azt a munkát, amelyet az író még meg sem írt, amelyről még maga sem tud ... Majd csak később pattan ki belőle, mint egy mellény-gomb leszakad ...

*

K. B. éjfélig szónokolt, amíg én derűtlen hallgattam (P. és G. jóvoltából) az anekdótákat, amelyeket az írók szocializálásáról, a közös munkáról, szovjetről, Lunacsarszki irodalmi vonatjáról előadott. A tréfálkozást csak éppen Szamuely elvtárs megérkezése szakította meg. aki bőrkabátos emberekkel, kézigránátokkal, géppuskákkal megjelent hirtelenében, hogy népbiztos-társát ellenőrizze: vajjon csakugyan írókkal van együtt, nem pedig összeesküvést sző ellene (már moszkvai ellenlába ellen). Az írók ijedtükben abba a kis kamrába vonulnak, amely az udvarra nyílik, de az ablakon vasrács van, kiugrani nem lehet. Kun és Szamuely között izgott szóváltás a belső szobában. Végre Szamuely elvonnul zörgő, csörgő, vastalpú legényeivel, szívdermesztő hangú autóival. Kun biztos ránknyitja az ajtót, szegény összebújt, remegő burzsujokra ...

— Folytathatjuk a tanácskozást.

És megint ő kezd el szónokolni.

*

Másnap.

Kun Béla autója vitt hazáig, a Ferenc körútra, miután a Margitszigeten akkor már nem mertem lakni, — mindenkit letartóztattak. Éjfél rég elmúlt, mikor a nagy hadi automobil gépfegyverrel, bakján két bőrkabátos, késes legénnyel megállott a Ferenc körúton.

(Persze, egy idegen ház előtt, nehogy megtudják lakásom címét.) Kóbor Tamás ül mellettem szorongva:

— Nekem még a Lágymányosig kell mennem, ott lakom. Mi lesz odáig?

Majd hirtelen fölvilan benne az ötlet:

— Te, most a leszállásnál próbáld meg: elfogadnak-e ezek az emberek — borra valót? Ha elfogadják: nem lehetnek orgyilkosok.

Papir huszonöt koronást nyomok Kun Béla soffőrének a kezébe. Megköszöni, mint egy gizellatéri bérkocsis. Kóbor sunyi mosollyal int búcsút.

... No most már mehetünk a Bakonyba, — tudtommal senki se ment el a jelenlevők közül a szovjetházba, hogy az frói szocializálásra előleget fölvegyen. A Bakonyba, öreganyámhoz.

OSZK

Nádas Széchenyi Könyvtár

JÓKAI BARÁTJA A BOLDOGTALAN RUDOLF KIRÁLYFI

Szemere Miklós, a lófuttató, egyszer ilyenformán jellemezte előttem a shakespearei királydrámákban sem szokásos véget ért Rudolf trónörökösét:

— Jobban tudott magyarul még az öreg József főhercegnél is, pedig az minden káromkodást ismert, amelyet valaha a huszárságnál kitaláltak. Rudolf Jókai Mórtól tanult meg magyarul, ugyanezért az összes hajóskifeje-

zéseket tudta, amelyeket a régi Komáromban használtak. Igen, mint annyi korabeli magyar embernek, Rudolfnak is a mesemondásos Jókai volt a kedvenc írója, mert a trónusok árnyékában éppen úgy szeretik a regényes mondanivalókat, mint a falusi tollfosztókánál.

A sokszor költői lendülettel is gondolkozó sportférő rövid színpadi szünet után így folytatta:

— Voltaképpen Jókainak kellene megírni Rudolf trónörökös regényét, de azt hiszem, az öreg főrend fél Ferenc Józseftől. Az öreg főrend ugyanis azt hiszi, hogy a bécsi „Budapest“, a képes Extrablatt, amelyet Ferenc József reggelenként olvasni szokott, lefordítaná regényét... A bécsi udvarnál, amint nekem ezt egy főhercegnő társalkodónője pletykázta: azt hiszik, hogy Jókait azért tette meg bárónak Ferenc József, mert Jókai tud valamely erdélyi aranybányáról, amelynek kulcsát elküldte Ferenc Józsefnek.

(Ah, mily boldog korszak, soha vissza nem térő, bőségesen ásitózó délutánjaiból való e beszélgetés, midőn a lovacsák nem futkároznak és a hiú Szemere a bécsi udvar frájláinak a mesemondásain törí a fejét, amely egyébként józan volt, mint megbízható segéd kezében a beretva.)

*

Rudolf, — akinek tiszteletére valaha annyi magyar gyermeket keresztelnek vala Rezsőnek, — szeretett olyan magányosan és ismeretlenül járkálni Pesten, mint a napkeleti mesékben a fejedelmek. Ugyanezért nem kedvelte a magas katonai rangját jelentő egyenruhát sem, amint őt a korabeli olajnyomatok rendszerint ábrázolni szokták, amely ruházatnak láttára fogpiszkálót nyelnek a konstáblerek. „Civilben“ járt az öreg Jókaihoz, akinek a barátsága révén bizonyos népszerűségre számított,

mert hiszen azidőtájt Jókai Mór volt a legnépszerűbb ember Magyarországon a gyermekek, a nők és az öregek elképzelésében.

És szakálla volt, mint keleten az uraknak. Kékszemű volt, mint ama nevezetes nőcsábítók élnek az emlékezetünkben, akik könnyedén legyintenek a szerelmükben, hajtépő őrzöngésig megkínzott nők láttára. Volt valamely kacér mosolygás az arcán, mint ezt azoknál a férfiaknál látjuk, akik szerte-széjjel kóborolnak a világon és minden idegen városban feleséget keresnek. Igen, megjelenésével valóban beleillett ama romantikus varrónők és masamódok elképzeléseibe, akikhez álmaikban ellátogat egy ismeretlen fiatalember, akit majd valójában akkor látnak viszont, amikor az esztergomi hercegprímás a fejükre helyezi a királyi koronát. Népese volt, mint Kossuth Lajos vagy Sobri Jóska, mert hiszen a nép fantáziája nem szokott nagyobb különbségeket tenni azok között az érdekes alakok között, akikről érdemesnek véli megeregetni a mesemondások mézédesszárait. Asszonyese volt, amelyet fiatalkoromban elámulva, zsámolyra rögzítve hallgattam nálamnál idősebb előkelő hölgyek ajkáról, Bécsben és Budapesten, miközben még a mezítlábú szobalánynak sem volt szabad a szalon perzsaszőnyegén végigmenni, legfeljebb az a neufundlandi eb nyújtogatta a vörös nyelvét az óra ketyegésére, amely órát akkoriban találtak ki az élelmes órásmesterek. Igen, asszonyi mesemondás volt, mint egy kontynak ábrándos feltűzése az önfeledkezett karokkal. Mint egy bokánál feljebbcsuszamlott szoknyának a megigazitása a símogatásra született tenyérrel; mint egy medálion, amelyet rejtetten, az ing vászna alatt viselnek a nők életük végéig és utolsó kívánságuk az, hogy a medáliont velük együtt temessék a sírba... Asszonyábránd volt Rudolf... Zümmögő álombogár,

amely a korabeli nők ágypárnáira szálldosott és halkan altatgatva őket, majdnem olyan szép meséket talált ki mulattatásukra, mint amilyen szép mesék az ezeregy-éjszakában foglaltatnak.

*

Tehát Rudolf szeretett sétálni Pesten és Budán, lehetőleg olyanformán, hogy még a titkos rendőrök se találják meg nyomát.

Az akkori felfogás szerint nagy dolog volt az, ha egy királyfi éppen olyan gyalogszerrel megy vala végig a pesti aszfalton, mint más közönséges halandó. Nem ama nagycsontú, izmos, vállas, sőt horihorgas Habsburgok közül való volt, akik katonai ruházatukban mindig a középkori harcosokat juttatták eszünkbe. Karcsu volt s ugyanezért feminim mozdulatai is voltak, amelyeket inkább anyjától: a bálías, míderben alvó, szemérmetes Erzsébettől örökölt, mint atyjától, a marcona, zömök Ferenc Józseftől. Most, miután sorsa betellett: igen könnyű volna elmondhatni róla, hogy a külsejében regényesség volt; homlokán megjelöltetett, hogy boldogtalan szerelem miatt fog meghalni, mint annyi sokan a férfiak közül. Holott valójában csak egy unatkozó fiatalember volt, aki elcsapongott otthonából, még akkor is, amikor már annyit utazott a nagyvilágban, mint az angol trónörökösök szoktak. Abban a familiában, amelyből ő származott: nem ritkák a kalandvágó emberek, de szerelem miatt lírai érzelgősséggel szenvedni nem szoktak a Habsburgok. Nem volna csodáltnivaló, ha ez előkelő úriember után verseket találtak volna... De érzékenységében nem ment tovább, mint az önfelejtkező utazásig, amelyet az öreg házi orvosok már akkor is nagyon ajánlgatnak gyógyszer gyanánt a módosabb fiatalembereknek. Jó volt az utazás a

lidércnyomásos álmok, jó volt a boldogtalan szerelem ellen...

*

Némely magyar urak, akik különböző okokból haragot tartanak I. Ferenc Józseffel, (így például a 48-iki eseményeket követő hóhérolások és börtönök miatt is, valamint mindazok a magyar urak, akik ambíciójukat, hiúságukat nem tudták kielégíteni a gondosan mérlegelő I. F. J. alatt), nagy figyelemmel kísérték Rudolf trónörökös járását-kelését. Utóvégre I. F. J. — a közhiedelem szerint — nem él örökké; senki sem gondol arra, hogy ez a konok, makacs, az elhatározottságában szinte példátlan király majd rácáfol minden kártyavetésre, amelyet sorsáról kimódoltak, akkor is tovább él, mikor már aranyozott selyem koporsóját leeresztik vala a kapucinusok sirboltjába. Mindenkit túlél még holtaiban is a Habsburgok történetében. A magyar urak tehát, mint az már ama első Rudolf alatt is előfordult, (aki a prágai várkastélyba bezárkózva nem állott szóba még Báthoryval sem, ellenben annál szívélyesebben látott minden bűvészt, kóklert, tudóst és csillagászt), a trónörökössel kezdenek szövetkezni, hogy politikai vagy egyéni céljaikat elérhessék... Mindenféle vadászatokat rendeznek a tiszteletére, amely vadászatokról még manapság is a legkülönbözőbb legendákat lehet hallani. Egy egész könyvet („Oszi utazások a vörös postakocsin“ címmel) írtam egyszer azokról a fantasztikus vadászatokról, rejtek-kastélyokról, titkos mulatozásokról, amelyeken Rudolf trónörökös tiszteletére ropogós csárdást jártak az öreg medvevadászok és a bálhoz öltözött hölgyek szó nélkül engedelmeskedtek az udvarmester felhívásának, aki a hölgyeket csak abban az esetben volt hajlandó a tánchoz beereszteni, ha előbb megfosztják vala magukat gondosan összeválogatott ruházatuktól. Legen-

dák... A régi Magyarország szájról-szájra járó történetei, amelyek vándorlásaikban elmentek a főúri szalonokból, az előkelő kaszinók társalgóiból a gólyafészes falusi házakig, „A királyfi boldogtalan!” — mondják azok, akik szeretnek bekandikálni a függönyök mögé. „A királyfit mulattatni kell!” — mondják a rákpiros magyar urak, akik ebben a korban még azt hiszik, hogy a boldogság valamely összefüggésben van a nád-rágszíjjal. „A királyfi javíthatatlan lump!” — mesélik azokban a körökben, amelyek szeretnek udvari összeköttetéseikre hivatkozni, dagadósabban, mint Pendenisz őrnagyról valaha megírta a halhatatlan Th. londoni hírlapíró. És ugyanezekben a régi császárság-korabeli bécsi szalónokban, ahol még üldögélnek olyan dámák is, akik a reichstadti herceget, a Napoleon-fiókot is látták, beszélnek szívrendítő hangon egy történetet, amelyben I. Ferenc József is szerepel, míg az atyai szigortól szenvedett hős nem más, mint a harmincadik életévét is betöltött trónörökös. — Mi igaz, mi nem igaz e legendákból? Ki tudná azt ellenőrizni harminc-negyven esztendő múltával? Hogy milyen legendás alakká váltott Rudolf királyfi, arra nézve csak annyit mondhatok, hogy a háború előtti években való utazgatásaimban Máramarosban, de Gömörben is híre volt egy-egy vadászkastélynak, hogy abban egy öregedő vadász lakik, aki feltűnően hasonlít Rudolf királyfihoz... Ó, boldog korszak, amikor a magyarok ráérték legendákat szövögetni kedvenceikről! És ebben a korszakban a legbölcsebbek, a legjózanabbak, az úgynevezett hidegvérűek összeráncolt homlokkal megállapítják, hogy Rudolfot a bécsi udvar „tette el az útból”, mert szerette a magyarokat... Mi még édesdeden szundikáltunk akkor nemzeti álmainkon, fontosságunkról, szükségességünk-ről, hatalmunkról a nagy monarchiában, amikor még

nem hangzott el valójában eleven koporsónk felett a végzetesen is intő, legrégibbnek mondott magyar nyelv-
történelmi emlék, a Halotti Beszéd: amelyet nem lehet
manapság könnyek kísérete nélkül visszaidézni.

*

... Hát igen, a grófokon és hercegeken kívül az öreg Jókai is a barátja volt... Ennél az ismeretségnél kezdődhetne el szerelmünk e kiváló tegnapi ködlovag iránt, amikor egy esernyős, kalucsnis, testileg már fáradozó, borongó magyar író felé mutat érdeklődést ama fiatalember, akinek majdan vállaira a Kárpátok súlyával nehezednek a különböző országok koronái. Egy olyan férfiúhoz közeledett barátsággal, aki körülbelül egyidős volt királyi apjával, de szigor és fegyelem helyett az édes álomcsinálás volt a mestersége. Aki a szerelem mindenhatóságáról ékebben tud dalolni apró, harisnyakötés szemeihez hasonló betűivel, mint akár a tenor, aki esténként a bécsi Operában hirdetné a különböző dalművek szerepeiben azt a romantikus életcélt, amelyet minden férfiembernek maga elé kell tűzni... És a mélyhangú nőknél is meggyőzőbben tudja megírni, hogy szerelmünkért akár az életünket is habozás nélkül eldobhatjuk, ha arra kerül a sor.

... Amint K. gróf (akit a szerencsés Szemere Miklós grófi elszegényedésében azért tartott „udvartartásában“, hogy a burgbeli pletykákat a bécsi Sacher-szállodába minden reggel pontosan elhozza) közlé velem: Vecsera Mária igen jelentéktelen hölgy lett volna, ha nincs valamely különös, mély hangja, amely a szíve fenekére száll a férfiúnak, hogy onnan többé semmiféle bűvári beavatkozással, sőt fogorvosi operációval sem lehet kihalászní az igazgyöngy ritkaságú női hangot. Mély volt ez a hang, mint az elgondolkozás az élet céltalansága

fölött és mély volt, mint ama szomorúság, amely akkor lepi meg a férfiakat, amikor teli pohárral és szép nővel az ölükben üldögélnek a világ valamely részében. Mély volt a hang, mint az érzelem amelyet birtokában tart még a haldokló is, amikor utolsó mozdulatával a fal felé fordulna, hogy egy álomból és gondolatból való hídon átsétáljon a túlvilágra. Felejthetetlenül mély volt a bárónő hangja, hogy hallattára talán elkomolyodtak volna azok is, akiknek már nincs egyéb dolguk, mint az akasztófán bokázni a füttyörésző széllel... Míg Jókainknak vékony, falusi presbiteriumra való, ádámcsutkás, de szelíd hangja volt, amely csak egyetlenegyszer szerepelt a Magyarországon dörgedelmeskedő hangok között: az igaz, hogy akkor forradalmat csinált. Nos, hősrünk, Első Ferenc József fia, amikor ama igézetes, dél-szaki, kéklő ajkú és sűrűnfekete hajú és végzetesen szomorú tekintetű bárónő mesebeli harang módjára konduló hangját nem hallhatta: Pestre jött Jókaink szelíd, alattvalóiasan megalázkodott és az életkortól hol gyermekessé, hol bölccsé váló hangját hallani. Ama leánykánál (tizenhárom esztendő volt a bárónő ez időben) ritkán tapasztalható alt-hang zendült meg a királyfi ál-mában, amikor a medvevadászatok már hosszadalmasra nyúlnak a kárpáti erdőségekben... Ez a hang érkezik el a huszárosan mulatozó magyar urak danáiba, amikor Rudolf látszólagosan a ragyás kolozsvári cigányok mondanivalóira fülel... Ez a hang buggyan fel az öreg cigányprímás harmadik húrjából, amikor az „Édesanyám is volt nékem...” hangzatú magyar dalt játssza... Ez a hang — egy bécsi belvárosi polgári lakásból, amely miben sem különbözik ama lakásoktól, ahol a Hauptmanns-Witwék és más tekintélyesebb hivatalnoközvegyek berendezkedni szoktak a maguk porcellánjaival, kövér ebeikkel és jóreggelt kívánó törülközőikkel, —

ez a hang bűgött át a művésznő rikoltásán, amikor az elduhajosodott magyar urak a francia pezsgővel megtöltött fürdőkádba nyomták és a művésznő örök ifjúságáért ittak kelyhekből, amíg a művésznő testéről le nem csurgott az a liternyi víz is, amellyel megbővült a fürdőkád tartalma, — természetesen csak a legenda szerint. Ugyancsak ez a hang símogatta meg a fülét, amikor a magyar urak a Nemzeti Kaszinóban parázs verekedést rendeztek a tiszteletére, amikor is pezsgős buteliákkal mentek egymásnak és a társaságban csak az okos Üchtritz báró volt józannak mondható. Ez a dallamos, szemérmes és mégis szenvedélyes leányhang, (amelyet már jóelőre felvett jegyzőkönyvecskéjébe a bécsi fogadalmi templom karnagya) hívogatta vissza Rudolfot az úgynevezett császárvárosba, még Pestről is, ahol pedig a fiákeresek majdnem olyan jól hajtottak, mint Bratfisch, ahol parókás Jókaink szelíd, alattvalói hűséggel térítgette az irodalom felé a boldogtalan trónörökös. (Azt mondják, hogy az írók azért is boldog emberek, mert a boldogtalanságot „kiírják“ magukból... Szeretném én azt az írótlátni, aki engem betűivel meg tud vigasztalni.)

*

Ellátogatott az öreg Jókaihoz, a Bajza uccába, hogy a hangját hallhassa, bár, ismétlem, ez a hang már akkor fáradozó, öreges volt, mint valami utolsó „Isten vedel!“ valamely távolodó kocsiról.

A szerkesztők ezidőtájt még alaposabban megbeszéltek munkatársaikkal azokat a tennivalókat, amelyeknek elvégzésére őket fölkerítették. A vezércikk írójának külön karosszéke volt a szerkesztő szobájában, midőn a szerkesztő végigtekint vala a nap eseményein és lehetőleg arra akarja inspirálni öreg, megbízható munka-

társát, hogy az események szívéhez nyúljon az ócska tollal. Jókai is szerkesztő volt — valaha. De bizonyára jót nevetnek vala rajta a „Nemzet“ kiültadrágos hírlapírói, ha eszébe jutna egyszer estefelé a Ferenciek terére elsétálni és vezércikk-témával meglepni munkatársait. Ó, „a költőkirály“ szájából is groteszkül hangzott volna, ha egyszer ő állít be hírlapirodába valamely elmondani-
valóval, megírni-
valóval, amelynek szavakba öntéséhez gyöngének ítélné a maga tollát. Nem hiszem, hogy szót fogadtak volna a „Nemzet“ rókavörössé kopott munkatársai a főszerkesztőnek, ha az olyan kívánsággal jelenik meg, amely kívánság teljesítése végett az ország legkopottabb íróasztalainál kellett volna maradni Karikás uram Kispipa-beli asztala helyett. A legfiatalabb hírlapíró is egy fölényes kézmozdulattal intézi el vala a „költőkirály“ és főszerkesztő óhajtását, — de ilyesmi Jókainak soha eszébe sem jutott. Nagyon jól tudta, hogy még székkal sem kínálnák meg a főszerkesztőt a cinikus reporterek, ha valamelyik este betoppanna annak a hírlapnak az irodájába, amely hírlap az ő főszerkesztői nevével jelent meg.

Ellenben annál inkább fölvette szerkesztői komolyságát, amikor az „Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben“ című folyóiratánál Rudolf, a trónörökös jelentkezett munkatársi minőségben.

Fesztyné, aki egy csomó irodalmi intimitással gazdagította azt az irodalmat, amely a holt Jókai Mór körül keletkezett: nem írja meg, hogy feltette volna szerkesztői pápaszemét a költő, amikor legszorgalmasabb munkatársa, a legboldogtalanabb királyfi, munka végett jelentkezett nála a Bajza uccai házban. A magyar trón várományosa gyakran jött gyalogszerrel, bejelentés nélkül, nyilván izgatódva ama gondolattól, hogy majd írásközben lepi meg a költőt, amikor apró kis betűivel az

Aranyember csodálatos történetét írja. Hogyan tartja a fejét, miközben a mesemondás kiapadhatatlan forrása fölbuzog a házisapka alatt, a sláfrokban vagy a papucsban, mert hiszen e tudósok még a mai napig sem tudták kisütni, hogy mely tájon lappang az írói fantázia? Hogyan mozog a keze az egyformára szabott, kvartalakú papirosok fölött, amelyeket a nyomdászok olyan áhitattal vesznek a kezükbe, mint azokat a ritka kéziratokat, amelyekből egyetlen ékezet vagy vessző sem veszett el az író szórakozottsága miatt; ellenben az első megtekintésre ki lehet számítani, hány betű foglaltatik egy sorban és a betűk nem csalják meg a kéziszedőt. Amilyen furcsa ember volt a magyar trónus várományosa, kitelik tőle, hogy már arra is kíváncsi, hogy Jókaink valóban „fejből“ írja azokat a csodálatos történeteket, amelyeknél mulattatóbbakat se azelőtt, se azután nem írt le magyar penna. Ki mondhatná meg, hogy mit gondol magában egy királyfi, amikor sötét vadász-zekében, számozatlan fiákeren vagy gyalogszerrel megjelenik a Bajza uccai ház előtt, amely házban talán ugyanakkor azért jár-kelel egyik szobából a másikba egy öreg magyar író, hogy áfiumot találjon gondolataiban a könyvkiadók furfangosságára ellen? Igaz, hogy Jókaink mindvégig megmaradt rendes éltű komáromi polgárnak (amilyen az apja is volt), sohasem hentergett ágyában tisztátalanul az elmúlt éj kísértetjárásai vagy borgőzei miatt, amint ezt a legjelesebb magyar írókról is feljegyzik e korszakban; nem vállalkozott kézitására a számlája kiegyenlítését követelő fűszeressel; egyéb hitelezők sem emlegették a kirajlázumát a kapu előtt; sőt a korcsmából sem kellett őt hazahívatni a házmester iskoláslányával, midőn vendége érkezett... Mégis napjainkban alig volna elképzelhető egy királyfi látogatása minden bonyodalom nélkül valamely magyar költő la-

kásán, ahová a királyfi minden előzetes rendelkezés nélkül megérkeznek... Jókaink egyetlenszer sem panasolta fel a királyfinak, hogy nyomasztó anyagi gondjai vannak, sőt talán virtuskodott polgári jólétével, gondtalanságával, úri nyugalomával, amint erről a szemérmes költőről ez feltehető. Ám a legvalószínűbb, hogy ily egyéni, úgynevezett „privát“ ügyek megbeszélésére nem is került a sor, amikor Rudolf, a trónörökös Jókai Mórnál az „Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben“ című füzetes vállalat szerkesztőjénél munka végett jelentkezett. — Bizonyára a végzet kiszámíthatatlan útjai okozták vala, hogy Jókaink sem tudja olyan íróvá nevelni a romantikus királyfit, aki este kislámpásos karikája alatt, vagy reggelenkint a madarak álommagyarázó csevegései mellett „kiírná“ magából mindazon fájdalmat, amelyet sorsa, élete, tennivalói céltalansága felett érez egy anyai érzékenységekkel született királyfi, aki keservében akkor érzi magát könnyedebben, amikor Bratfisch harmonikaszó mellett fiákeres-nótákat énekelget neki olyan kocsmákban, amelyek jóval túlesnek a sorompókon.

*

Tehát még a legjobb magyar tollforgatónak sem sikerül vala íróvá nevelni a királyfit, bár eleinte úgy látszik, hogy az lesz a sorsa Rudolfnak is, hogy az éjjeli szerkesztő, sorok kihúzásával megkurtítja írásművét, ha a nyomda hajnal felé ezt kérelmezi. Nem lett író Rudolf; igaz, hogy király sem lett belőle, ama konok öregúr miatt, aki egy fertályórányi időszakra sem szűnt meg uralkodó lenni; regényhős lett belőle, akinek sorsát kéthárom nemzedék könnyezve olvassa. Az utolsó romantikus embernek lehetne őt mondani a Habsburgok familiájában. Szívvel és testtel élt és meghalt egy női hangért, amely mélyebb volt, mint bárkié, akivel a Burg

lépcsőin, termein összetalálkozhatott volna. Nem, még az udvari frájoknak sem volt olyan elgondolkoztató, egész életen át visszhangzó hangjuk, mint az egykori zárdanővendéknek, akit valószínűleg úgy takarított a korosabb bárónő, mint a férjétől maradt csészéket, tányérokat, cukortartókat. Az „Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben“ című füzetek írásánál a lelkesnek mutatkozó munkatárs elfelejti vala az öreg szerkesztő református hangját, megbeszélését, utasítását a közlemény megírásához. Jókaink fáradozó hangja nem tudja többé lelkesíteni az írókat, akinek bizonyára a legjobb papirosokat és író tollakat szerzik be az inasok a bécsi papirkereskedésekben. És az íróasztalra ráhajolva, mind közelebről érzi a fülébe fuvamló mély női hangot; a végzet játszik, melegszik, kábít és eszméletet elcsalogat így azoktól az emberektől, akiket a maga lovagjainak kiszemel... A munkatárs egy napon megengedi magának azt a tréfát, hogy nem válaszol iziben az „Osztrák-Magyar Monarchia“ szerkesztőjének a levelére; bizonyára alig olvashatók voltak azok a betűk, amelyeket e napon papirosra vet I. Ferenc Józsefhez címezve. Mayerlingbe fiákerozik és a sokat emlegetett hölgyet elhallgattatja egy revolverlövessel, hogy soha többé senki se hallhassa azt az oratóriumot, amely az ilyen mély női hangból áradozik. A következő lövést magának szánta, mint érzelmes ifjúhoz, Jókai romantikus munkatársához illet. Az öreg Shakespeare, akit az egész világ szakértőnek ismer a királyok, királyfiak viselt dolgainak a megírásában: ugyancsak kihagyta királydrámáiból az ilyen királyfihoz nem méltó életbe-fejezést.

KOSSUTH FIA

— Mit látsz az arcodon, te mult századbeli magyar ember, amikor harminc és egynéhány esztendő előtti fotografiádat nézegeted az elmúlt idők lim-lomjai között?

Dicsőséges ifjúságot, diadalmas férfikort, ragyogást és megelégedést látsz a régmúlt arcodon, mert ebben az időben „ád engedelmet Ferenc József“, hogy a turini szent remete hátramaradott fiai hazatérhessenek...

*

Harminc esztendő előtti ifjúnak kell lennünk, hogy azt a csodálatos érzést újra visszaidézhesstük, amely érzés rakétássá tette darab időre az emberek hétköznapi beszélgetését Magyarországon; történelmi lámpásokat helyezett el megtört fényű szemekbe is; új dobogásokra szoktatta a magyar szíveket, amely szívek a tavaszi földekhez hasonlóan, már csak a szabályos, pontos haszonhozáshoz voltak szokva a mindenkori szabadelvűpárt bőven trágyázott, gondos, céltudatos kezelésében: úgy látszott, az öreg Madarász József egyedül marad a legszélsőbb baloldalon, nem kell itt már senkinek függetlenségi eszme, márciusi tizenkét pont, debreceni nagytemplombeli detronizálás... az Athenaeum évről-évre kevesebb példányt ad el Kossuth könyveiből, az „Irataim az emigrációból“ című munkából... Már a keménykötésű, Árpád apánk óta függetlenségi kerületekben sem jár ki a bizonyos agyonveretés annak a regálebérlőnek, aki a kormányparti jelölt zászlaját ki meri tűzni választás idején... Irányi Dániel, az utolsó szent magyar ember, már a végét járja, nemsokára meg is hal Nyíregyházán, a magyar függetlenségi eszme utolsó védvárában... Senyved, sorvad, már alig virágzik az a gyönyörű nagy fa, amelyet Rákóczi Ferenc úrunk, fejedelmünk ültetett el, amelynek lombjai alatt öreg magyarok mindig szent függetlenségi eszmékre tanították az utánuk következő ifjú magyarokat... Mikor Kossuth Lajos visszaadja azt a csodálatos lelket teremtőjének, amilyen lélek egy század esztendőben egyszer adatik magyar embernek

és ez az utolsó sóhajtás: mire eljut Magyarországig, az imádott hazáig — szélzúgássá, tavaszi viharrá válik. Megrázkodik a magyar föld, amelyet már a táncos Andrassy Gyula kezdett altatgatni a szép mesemondásokkal és szép körmagyar-csárdásokkal; vonaglik a pesti aszfalt, amely Tisza Kálmán cügos-cipőinek léptei alatt kihengereltetett mindenféle forradalmas bolondságokból; a szőke árvalányhaj helyett búskomolyan emlékezetes gyászfátyolok teremnek a magyar mezőkön ezen a tavaszon; az ibolyák helyében gyászkokárdák pattannak fel a földből; és nagy feszülések ropogtatják a magyarok vállain a komótosná válott császárkabátokat, amelyeket oly hamar megszokott a koronázás után következő új nemzedék. — Kossuth meghalt, de fiai hazajönnek.

*

K. Ferenc úgy beszélt, mint egy angolból fordított lexikon, amelyhez fordítója hiányos nyelvtudása miatt kénytelen volt szótárt is használni. És tudvalevőleg ezek a szótárak nem mindig a legmegbízhatóbbak.

Hallgatom őt Debrecenben, az Arany Bikában országos körútja alatt, mint ifjú vidéki reporter... Rác Károly, a szőke cigányprimás a Himnusz helyett a Jaj, de huncut a német... kezdetű keserves nótára gyűjt, a főispán, Savanyú (Dégenfeld) Jóska gróf elfehéredett arccal néz a sarokban helyet foglaló cigánybanda felé; a pesti hírlapíró urak, akik Kossuth Ferencet Debrecenbe elkísérték: kirúgják a széket maguk alól és rohannak a távíróhivatalba, elől a vörösös oroszlánsörényét rázogató Pichler Győző, akiről annyi mindenféle tréfát írtak össze a vicclapok, hogy Csicseri Bors révén nagy nevezetesség lett Magyarországon... „Pichler öcsém vigyázzon Magyarországra!” — mondta a vicclapok szerint Kossuth Lajos a papucsszájü szerkesztő-

nek. P. Gy. vigyázott is, amíg sovány, nehéz antikgyűrűk alatt remegő karjába a morfiumos fecskendőt nem kezdi vala beszurkálni... Pichler nyomába futamodik a taliános, a törvívó külsejű Dienes Márton, akinek még az a legfőbb gondja, hogy lapját pontosan értesítse az eseményekről, nem gondol még arra, hogy párbajban keresztüllövi ellenfelét, a papi nevelést példázó, korrekt Csajthay Ferencet, de még azon is nagyot nevetne, ha valaki azt mondaná neki, hogy rövidesen Amerikába kell vitorláznia. Magassarkú cipőiben, görbe lábaival ugyancsak a telegrafirozó hivatal felé igyekszik a Pesti Napló munkatársa, a szőke Márkus József, akiről mi vidéki hírlapírók azt hisszük, hogy nincs más gondolata (e pajkos Satanellónak), mint a népszínházi női karszemélyzet rendbentartása... Nagy dolog történt a debreceni Arany Bikában: Kossuth Ferenc lojális pohárköszöntője után a magyar Himnusz helyett ama Kufsteinokra, Olmützökre, gyötrelmes rabságokra emlékeztető nótát játszá a cigánybanda.

*

Holott mi, vidéki magyarok (az egy főispánon kívül) egyáltalán nem gondoltunk ebben az ebédutáni hangulatban arra, hogy a pesti lapszerkesztőségekben üldögélő, öreg, éberlasztíngcipősredaktorok majd európai botránnyá fujják föl azt a körülményt, hogy a Jaj, de huncutot Rácz Károly elvonta a Kossuth-banketten, Hiszen szokás volt ezt a nótát játszani még a legszelidebb mulatságok alkalmával is, amikor senkinek se verték be a fejét. A közös hadseregbeli katonatisztek se ugráltak fel, kardjukra ütögetve, az asztaluktól, ha a mulatozók gusztusa szerint muzsikáló cigányok, (mert hiszen nem mehetnek varjút fogni a mezőre) a Rákóczi-induló (ama szvihorai dal) és a Kossuth-nóta után ter-

mészetszerűleg eljátszották ezt a zeneszámot is. Egyébként Debrecenben a K. u. K. urakat igen súlyos feltételű párviadalokban szoktatták le a polgárok arról, hogy mulatságaikba beleavatkozzanak. Ama nagyerejű debreceni Mandel bajvívónak a nevét még napjainkban is emlegetik azok, akik a régi magyar párbajokról históriáznak; a helybeli szerkesztő urak közül Polczner és Gallovits urak nyomban elégtételt kértek minden görbe tekintetért és a debreceni laktanyákban együtt folyt a vérük a szerkesztőknek a tiszturakéval.

Az Arany Bika éttermében tehát nem keltett valamely különösebb feltűnőséget a cigánybanda zenélése, — megszokták azt itt, hogy a cigányok (például nagyvásárkor) napokig, egyhuzamban muzsikáljanak és ezalatt mindenféle bolond nótákat sorra vegyenek az egybegyülekezett hajdúsági, nyírségi urak tiszteletére, amely nótákra eleinte csak a banda öregapja, a nagybőgős emlékezett.

K. F. meg pláne nem tudta, hogy miről van szó, amikor a cigányok pohárköszöntője után rázendítettek.

K. F., ha inkognitóban jön Magyarországra, Debrecenbe az Arany Bika üvegeket zörgető omnibuszán: bízvást helyet cserélhet akármelyik Arany Bikabeli vendéggel. Jóízűen evett itt mindenki malac-, borjú- és marhapörköltet, amely eledeleknek szaftjaitól derűs, nagykocsmás szaga lett úgy az urak által látogatott udvari étteremnek, mint a civisek által pártfogolt söntésnek. A vendégfogadók halhatatlan megírója, az öreg Boz-Dickens tudná tán pontosan meghatározni azt a különbséget, amely a debreceni Arany Bikát más vidéki nagykocsmától elválasztotta. Talán többször sus-torgatta a zsírt a konyha szakácsnéja itt a friss kolbászok körül mint más fogadókban; a gyesznó hurkáit nagyobb szakértelemmel kóstolgtatják vala; a Sesta-

kert boráról az első kortynál megmondják életkorát... de egyébként ugyanaz az ízes, étvágyas, levest szörpölő, szaftos tányért kenyérdarabbal törülgető hangulat van ebben az étteremben is, mint végig Magyarországon az összes vendégfogadóban ezidőtájt. A fogadós egy pillanat alatt felismeri vendégében, hogy kinek kell francia mustárt, vagy haldoklót ébresztő pthrügyi tormát, gégebénító paprikát szolgálni peccsenyéjéhez, valamint a cigány is az első ránézésre eltalálja körülbelül, hogy kinek milyen a nótája... Vajjon K. F.-ről úgy szagolta magában Rácz Károly, hogy ennek az idegenszerű úrnak a Jaj, de huncut a nótája?

*

Idegenszerű volt, — mintha nem is ama, magyar álmokban égig érő Kossuth Lajos fia lett volna. (Az öreg debreceni polgárok sehogy sem tudják az apafiús hasonlatosságot felismerni az utódban ama lelketrázó magyar fantómmal, aki a kocsmaházhoz közeleső Nagytemplomban a Habsburg-házat trónjavesztettnek nyilvánítja.)

Már a ruhája szabása se nekünk való volt... Finom szövetből készült ez az öltöny, de mégis úgy tetszett, mintha készen vette volna azt tulajdonosa valamely milánói áruházban. (A magyar urak akkoriban londoni divat szerint öltözködnek.) Jól emlékszem, nadrágja alul olyanformán bővült az olaszos, nőies szabású cügoscipő felett, mint ama talián munkásoké, akik különböző kőmunkák — így uccakövezési munkák — elvégzése miatt érkeznek Magyarországra, de a szembetegségtől megóvó rézkarika nem volt a fülében. Alacsony, két sarkán lehajtott gallérja volt, amelyről látszott, hogy nincs az inghez varrva, mint ezt általában az előkelő magyar urak viselik. Kézeltje csőalakban végződik, nagyfejű gombbal megerősítve, holott már a divatfik

olyan manzsettákat hordanak, amelyek két szárnyban végződnek és ugyancsak az inghez vannak varrva. Nyakkendője olyan keresztbe rakott, szögletes, kemény anyagból való nyakkendő volt — ha jól emlékszem, fehér —, amely nyakkendő az ingplasztrom tegnapi-ságát volt hivatva eltakarni, — azt hiszem, német talál-mény és jégeringek felett alkalmazták. És olyan szagos volt, mint egy másodrangú illatszerkereskedés a Kerepesi-úton.

Nézem a bajszát, amely konyán lefelé görbül és a végén alig penderedik, mint valamely kolóniális angol ezredesé, akinek arcképe a londoni hetilapokban megjelenik. Nagy, kerek, olajbarna színű szeme van, mint azoknak az olasz nőknek, akiket festményekről ismerünk, akiknek láttára hol a narancs-szigetek illatát, hol a tengerparti osztériák olajszagát érezzük. Az arcbőre itt-ott hasonlatos az ecetfa vörös virágjának a színéhez, ellenben petyhüdtnek látszik ez az arc, mint azoké az uraké, akik minden nagyobb érdeklődés nélkül studiózzák végig a speizcetlit, végül is az unottságukban megállapodnak egy véres marhahús-szeletnél, mert tegnap is azt ették. Külföldi, főleg londoni klubokban vannak ilyen arckifejezésű urak, akik életüket a klub éttermétől az olvasó- vagy kártyaszobáig töltik, miután negyven esztendő korukig Indiában ezredesi rangig vitték, vagy hidat építettek valahol a Niluson és ezzel minden kötelezettségüknek eleget tettek. A keze tele van apró ráncokkal, mint az olyan embereké, akik mindennap melegvízben fürdenek, A zsebórája olyanforma, mint egy amulett, kulccsal kell felhúzni és belső oldalán a felpattanáskor bizonyosan egy női arckép mutatkozik, amely arcot az élet semmi körülménye között sem akarnak elfelejteni.

— Talán szívbeteg? — kérdezem magamba K. F.-et szemlélgetvén ott a debreceni fogadóban, miután észre veszem, hogy a még nem mindennapi ünnepeltetéshez szokott ütőere ott a nyakán feltűnően megduzzad. — Ő volna vajjon az az új üstökös, akiről az öreg Krúdy, a nagyapám házában annyiszor beszélgettünk, miután már az öregúr se a himlőoltás, sem Pasteur szérumát nem találta volt jónak a függetlenségi eszmétől eltávolodó magyar nemzet meggyógyítására. Ő volna az a csillagpor, amelynek behintése után meggyógyulnak a vakuló, gyulladós magyar szemek? ... Ő volna az a patikaszer, amelynek használata után kiegyenesedne a nyavalyás görcsökben fetregő, ősei gondolataitól eltávolodott magyar ember? Mit hozott magával a talián határon át? Garibaldi egy véres ingfoszlányát, amilyent Magyarországon is árultak a házalók, vagy pedig valamely rádiumot, amelytől megvilágosodnak az emberi elmék a Duna és Tisza folyamok mentén? Lehetséges-e, hogy a hosszú várakozásban fáradozó magyar szíveket újra fellobogtassa, mintha azok ismét fiatal vértől lüktetnének? Varázsló, alchimista vagy ügynök? Tüzesen nézem, amilyen tüzes az új csikók szeme tavaszkor.

*

Vajjon milyen nyelven gondolkozik? — vetem fel magamban, amint beszélni hallom, mert hiszen ez a drága magyar nyelv olyan különös portéka, hogy megismerszik nyomban, mint a gabonában a tiszavidéki vagy a bácskai búza. Megismerszik: mint a levegő, amely más a Kárpát felett és más Debrecenben; mint a víz, amelyben harcosok számára rejtőzködő vasak oldódnak fel a hegyek között, míg a sík tájakon azért bukkan fel a víz a föld mélyéből, hogy gólya fürössze benne a piros lábát. Amint megtudjuk mondani első pillanatban, ha sötét

vonaton, sötét ég alatt, éjszaka is utazunk, hogy átlép-
tük-e már a régi magyar határt: olyanformán ismerjük
fel a különbséget magyarul beszélő embertársaink sza-
vaiban is. A legtöbb beszéd valamely vízfolyáshoz vagy
hímzéshez hasonlít. Felismerni a beszéd folyamatán a
kis falusi ábécés-könyv első betűit, a tanyai kakashoz
vagy kutyához intézett szavakat, amelyek nem hagynak
el az egész életen át. Felismerni a felvidéki tilinkó, az
erdélyi duda, sőt a régi udvarházak, kastélyok pianinó-
inak a hangjait is. Az első kimondott szavaknál felismerni
a magyart, aki hosszabb időt töltött Amerikában vagy
külföldön, ahol idegen nyelvet volt kénytelen tanulni
és beszélni: a magyar szavak gyönyörűen ölelkező hím-
zései közé idegen kéz öltései keverednek.

K. F. beszédén nagyon is megéreztem, hogy sokáig
külföldön élt. Nem volt beszédében amolyan szarvas-
hiba, amelyen Magyarországon mosolyogni szokás, de
első, országos körútja alatt elmondott szónoklataim még
nagyon érződött, hogy külföldi iskolába járt, külföldi
egyetemeket végzett, idegen könyveket bőségesen for-
gatott és nemzetközi emberekkel gyakorta érintkezett.
Korántsem volt a magyar nyelvnek olyan művésze, mint
atyja. De mégis könnyeborult szemmel hallgatták a
régi-magyarok, akármilyen különösen is hangzottak a
szavai itt a Hajduságban vagy későbbben a Nyírben. —
Olyanformán nézegették őt, mint ama Jávorka vezér
rajtafelejtette a szemét Rákóczi Ferenc urunk és feje-
delmünk kisebbik fián, a bécsi vásáron, akiről Jókai
Mór legszebb regényét írta.

*

Most már vonhatta Ráczy Károly, ahogyan akarta: a
pesti szerkesztő urak Debrecenből a nagyváradi posta-
igazgatósággal veszekedtek, hogy engedjék meg ne-

kik ama szokásos hírlapírói kedvezmény, hogy táviratukban szavanként három krajcár helyett csak az egy krajcárt fizethessék. Mire a sürgönyváltás Debrecen és Nagyvárad között megtörtént: már a helybeli (debreceni) szerkesztő uraknak is volt alkalmuk összeveszni egymással K. F. elhangzott beszéde, Rácz Károly nótája felett. A debreceni szabadelvű pártnak a lapját Gáspár Imre szerkesztette, — kanonok-külsejű, külföldiesen művelt költő; míg a helybeli ellenzéket Rudnyánszky Gyula, a pofaszakállas szerencsétlensorsú poéta támogatta lapjával. Debrecen nagyváros volt már ekkor is, de két költő nem fért meg benne. A lírikusok, bár mind a ketten felvidéki származásúak voltak és ha valahol négy szem között összetalálkoznak, bizonyosan kipovedálják egymással gyűlölködésük mérgét: már csak a lapkiadóvállalatok szempontjából is állandóan marták és tépték egymást. Ah, boldog, soha vissza nem térő korszaka volt ez a magyar vidéki hírlapírásnak! A pesti táviratok, a külföldi tudósítások bizvást elmaradhattak, de nem hiányozhatott a mindennapi ujságból a goromba támadás a konkurens sajtó ellen. A cirkuszi mutatványokkal, birokversenyekkel vetélkedett az akkori hírlapírás. A két tót származású szerkesztő tehát egymásnak ment Rácz Károly nótája miatt és már a banketten össze akartak csapni, de még hetek múltán is vagdalják egymás fejéhez a hétfontos gorombaságokat lapjaikban.

*

Joga volt-e Rácz Károlynak ama hir/hetett, de a nemzet szívéből fakadott nótát muzsikálni Kossuth Ferenc beszéde után?

Ez volt a penzum. Vívókardokat, tollakat, elméket köszörülnek e kérdés felett nemcsak Debrecenben, de egész Magyarországon. Akkoriban nem volt egyéb ba-

juk a magyaroknak, mint ilyen tételek felett birokrakelni. Hát folyt a háború... Csak K. F. nem értette, hogy tulajdonképpen: miért is folyik körülötte a csatározás? Ő azt a gúnydalt sohasem hallotta atyja, a nagy száműzött túrini házában. Pedig ezt a dalt leginkább ott lehetett volna eljátszani.

(A hiteles megállapítás a különös zeneszám előadása körül pedig ez: Rudnyánszky Gyula szerkesztő úr rendelkezte meg a cigánynál a nótát...)

*

Találkozom K. F.-el harmadnap Nyíregyházán — a nagyapám házában.

Azok akik K. F.-et országos körútjára vitték: olyanformán rendezték meg ezt a dolgot, mint általában az ilyen faluzást a korteskedés kiskátéja előírja. Régi kortesek, régi követválasztások iskolai példája szerint adta le vizitjeit K. F. Magyarországon, midőn atyja halála után hazájába visszatért. Ha megérkezett egy vidéki városba: rendszerint vizitelt a polgármesternél, a város előkelőségeinél, mindenütt nagy szeretettel fogadták, csak éppen a menyecskék, lányok nem rajongtak érte valamely nagy kedvvel: — egyetlen leányasszonyt sem forgatott meg tánc közben, pedig az a hír volt róla, hogy házasulandó özvegyember. Ha már kérni jön valaki Magyarországon, annak elsősorban a fehérnépet kell meghódítani. Legalább is így volt szokásban az egykori követek kilincselése idején. K. F. egyetlen egyszer sem pördül táncra országos körútjában, pedig lett volna alkalom elegendő, bizsergő talpú leányzó, darázderekú asszonyféle akadt mindenfelé az országban. De K. F. komoly, tudományos, nagy neve alatt fáradozva járó férfiú létére éppen az olyan embereket látogatta meg, mint például Nyíregyházán az én nagyapámat, aki már a világon se kellett senkinek, mint néhány kövér asszony-

ságnak, akik a multakra való tekintetből még mindig reménykedtek abban, hogy az öreg egyszer mégis csak megbolondul és oltár elé vezeti őket.

Ez az öreg ember, aki vénségére is olyan egyenes volt, mint valami török meggyfából való pipaszár, egyúttal elnöke volt a Szabolcs vármegyei 1848/49-es Honvédegyletnek is, miután az összes egykori honvédtisztek között ő tudott legjobban káromkodni.

— No öcsém, hogy vág a bajúsz? — kérdezte K. F.-et, amikor az címeres házánál vizitelt és sehogy sem akart a virzsínia szivarra rágyújtani. (Pedig ez a virzsínia azok közül a szivarok közül csempésztetett, amelyeket Ferenc Józsefnek extra gyártanak a magyarországi dohánygyárakban.)

A nagyapám, piros szegélyes, hamuszürke, térdig érő házikabátban ült, amelyet ezidőtájt otthon viselni szoktak az úriemberek Magyarországon. Sláfroknak hívták ezt a kabátot és bojtos, piros zsinórral kötötték meg a derékon. A sláfrokhoz papucs-viselet dukált, valamint a fejtetőre törökös fez, ama szebasztopoli orosz-lán emlékére, akinek nemrégén vittek kardot a magyar ifjak.

K. F. ama leírt öltözetben volt; nagyapám tetőtől-talpig mustrálgatta:

— Azt hiszem, öcsém, ha magyar-ruhában jött volna, könnyebben megválaszthatjuk itt követnek a Beniczky Miksa helyébe.

K. F. kijelenti, hogy nem akar Nyíregyházán követ lenni.

— Vajjon mi az oka elhatározásának? — kérdezte tágranyitott szemmel nagyapám. — Talán bizony Ferenc Jóska nem engedi. Mi itt Nyíregyházán azt tesszük, amit akarunk. Kimondjuk, hogy Kossuth fia a követünk, azután beszélhet Ferenc József, amit akar!

K. F. szelíden csillapította nagyapámat. Nem akar ujjat huzni I. F. J.-vel...

— Elég rosszul teszi, — dörmögött az öreg.

K. F. elmondja, hogy milyen kellemetlen ránézve, hogy a budapesti sajtó olyan nagy hűhót rendez abból a bizonyos nótából, amelyet a debreceni cigánybanda eljátszott. Az öregúr szinte megeszi a virzsínia-szivart K. F. beszéde alatt. Azután közel hajol vendégéhez és villámló szemekkel kérdi a méltatlanságtól remegő hangon:

— Hát, öcsém, nem azért jött haza, hogy itthon forradalmat csináljon?

És megragadta két kézzel az ifjabb Kossuth kezét.

— Már atyám megírta leveleiben, hogy legyen békesség, — felelt K. F.

... Ezenközben a nyíregyházi dalárda megsejtvén, hogy Kossuth fia mely házaknál vizitel a délutáni órákban, szép csendesen összegyülekezett az orosiuccai ház ablakai alatt és Santroch karnagy úr jeladására: rágyújtott arra a nótára, amely úgy kezdődik: Kossuth Lajos azt üzenté... Mayer, az órás, akit az ország legjobb basszistájának mondanak a fiumei dalnokversenyen: egy ákácfnak támaszkodik, miközben hangjával mélyebben megy alá, mint a legmélyebb nyíregyházi pince. Kubacska, a tenor abban leli örömét, hogy megremegtetni hangjával az ablakok üvegeit. Távolról, közélről összefutamodnak az emberek, az asszonyok abbahagyják a kenyérdagasztást és régi jó szokás szerint az apró gyermekeiket is magukkal viszik a kapuba, hogy azok is lássák a nevezetes eseményt.

Nagyapám a szivarfüstös szobában még mindig K. F. kezét fogja és síró hangon kérdezgeti:

— Hát már nem lesz forradalom Magyarországon?

HOGYAN JÁRTA A WALESI HERCEG AZ ÉLET ISKOLÁJÁT PESTEN

— Abban az időben a gárdatisztek még pirosgallé-
ros, aranygombos fehér tisztikabátot viseltek, nem pedig
ezt a csukaszürkét, — kezdte Esterházy gróf, aki mint
gárdaezredes vonult jól megérdemelt nyugalomba. —
Amikor egy napon, legfelsőbb helyről parancsot kap-
tam, hogy az angol trónörökösöt kísérem el Budapestre...

...Kis bécsi kávéház volt, ahol a nyugalmazott
gárdaezredes ebédutánonként néhány öreg katonatiszt

társaságában kávézni szokott. A kávéház bolthajtásaival, Biedermayer-stílusú pénztárával, vanília-színű függönyeivel nagyon hasonlított a budapesti Korona-kávéházhoz, ahová ugyancsak szerettek eljárogatni egy-kis trics-traccsra a nyugalmazott úriemberek és a legtöbbszörnek ott volt a maga külön pipája és dohánya a kaszírnök felügyelete alatt. Az öreg katonatisztek olyan szertartásosak voltak, mint akárcsak Pendennis őrnagya; bizonyára mindegyiknek megvolt a maga regénye, miután hosszabb-rövidebb ideig udvari szolgálatban volt. (A gárdatisztek mindig különbeknek hitték magukat minden más fegyvernemnél szolgáló tiszteknél; talán csak valamely nagykövetségnél beosztott katonai attasé vetélkedhetett velük előkelőség dolgában.) Az öreg katonatisztek délutánonkint a kávéházba jártak, — sajnos, a kávéház nevét elfelejtettem, csak arra emlékszem, hogy valahol a fogadalmi templom környékén volt — és itt a háboru alatt azt várták, hogy mikor esik el mindenki a frontokon, hogy majd szükség legyen az ő szolgálataikra is. Közben diskuráltak a régi szép időről, amelyeknek hősei nagyrészből már odakünn fekszenek a sisakos katonai temetőben. — Ebben a kávéházban és máshol is, amiről később szólok, szedegtettem össze feljegyzéseimet arról az időről, amikor Viktória, Nagy-Britannia királynője és India császárnője többek között Budapestre is elküldte trónjának várományosát, hogy itt kijárja az élet iskoláját.

*

Ki volt a walesi herceg Pesten?

Budapest gyönyörű ifjúságát jelentette az ő itt tartózkodása. A nyolcvanas évekből a kilencvenes évekbe való átmenet volt ez, amikor a 85-iki országos kiállításon úgy Magyarország, mint Budapest levizsgázott életrevalóságáról és gazdagságáról. Akkor kezdik asz-

falozni a Külső Kerepesi útat, amely körülbelül az Ósz (mai Szentkirályi) uccánál kezdődik; a melléuccákra majd csak később kerül rá a sor, mert Hirsch úrék, a kövezési vállalkozók, anélkül is mérhetetlenül gazdagodnak. — Az angol trónörökös jövetelének hírére Ráth polgármester gyalogszerrel bejárta a várost, hogy megnézzze, hol van valamely hiba az uccák kövezése körül, — mert manapság fogalmunk se lehet nekünk arról, hogy mily fontos probléma volt Pest kövezése. Az urak már akkor is télen-nyáron könnyű félcipőt viseltek, amely divatnak meghonosítója Károlyi István gróf volt, aki a múzeumuccai palotából szeretett gyalogszerrel eljutni a Nemzeti Kaszinóba, már csak némi testmozgás szempontjából is. A polgármester tehát a Múzeum mögötti mágnás-fertály környékét, valamint a Hatvani uccát vette szemügyre, mert hiába, akkor a „frakkos banda“ (a mágnásvilág) dirigált Pesten, akármenyt dörgött emiatt Verhovay Gyula, az antiszemita ujságszerkesztő.

Hát a Múzeum környéke, a lovarda felé éppen olyan szép volt, mint manapság, nem kellett ott azóta sem egyetlen új palotát sem építeni. És a paloták kertjei fölött lengő zamatos levegőtől színesedik úgy a gróf-kisasszonyok arca, mint a fehérszakállú portásoké. Az öreg grófnék hintaikkal és vén inasaikkal szinte az örökkévalóságig járnak egymáshoz vizitbe... Nem tudom, hogy az utolsó ötven esztendőben akadt volna magyar író, aki némi bepillantás után alaposan megírhatná a Múzeum mögötti paloták belső, valódi életét. (A legenda szerint valaha a szép Kúthy Lajosnak sikerült eljutni a frájjok és komornák szobájáig.)

A magyar Moszkvának lehetne e korban nevezni ezt a fertályt, szemközt a rohamosan építkező új Szentpétervár-Budapesttel. De Moszkváról itt-ott még talá-

lunk négy fal közötti leírásokat az orosz írók munkáiban, — Turgenyev és Tolsztoj fiatalkorukban megfordultak előkelő körökben is. De a Múzeum hátamögött csak sóhajtva járhatnak el az érdekes témák után sóvárgó regényírók! — Nem, még Beniczkyné Bajza Lenke sem ismerte eléggé az itteni légkört, pedig ennek a galamblelkű úrhölgynek még Ferenc Józseffel is olyan ismerettsége volt, hogy okkal vagy ok nélkül, némi féltékenységet ébresztett Erzsébet királynéban.

Itt várták leginkább az angol trónörökös látogatását, hiszen végre az egykedvű perzsa sah, a nehéz szenvedélyeknek élő Obrenovics Milán után egy európai fejedelemvér is érkezik Pestre, aki bizonyára magával hozza szigethazájából mindazokat a finom bókokat, amelyeket Shakespeare óta kigondoltak a brit gavallérok, akik még a halálosan unatkozó lady Deadlockot is, — „odalenn Lincolnshire-ben, hol mélán borong az ég, a köd lomhán megül egy helyen“, — föl tudják vidítani.

Eltekintve attól, hogy a pesti varrónők félig vakká varrhatták a szemüket a walesi herceg érkezésének hírére készülő toaletteken, ott a Nemzeti Múzeum hátamögött senkinek sem jutott eszébe a grófnők és hercegnők között, hogy közelebbről érdeklődjenek a trónörökös jelleme, szokása és egyéb emberi tulajdonsága iránt. Csak egyetlen hölgy volt a városban, ott az Újvilág utcában, (de ezt a hölgyet nem volt illő ismerni a delnőknek, legfeljebb férjeiknek), aki összeköttetései révén megtudta, hogy a jövődóbeli angol király kedvenc költője, Tennyson Alfréd, ugyanezért már szorgalmasan tanulta az angol költő verseit...

„Alice, emlékszel még a napra?
Bejártam erdőt, halmokat,
Ép áprilisban s andalodva
Ledőltem itt a fák alatt.“

Ki volt ez a pesti hölgy, aki ily vakmerően fölvette a versenyt a pesti grófnőkkel nemcsak férfiaik elhódításában, de ime, szemet vetett már az angol korona várományosára is, — nem új ruhával, sem véres marhahússal (mint a Kaszinó vendéglőse) várván a kontinensen utazgató úriember érkezését, hanem valódi angol versekkel?

Ha Boz-Dickens sétálgatott volna éjszaka a régi Pesten is, mint egykor Londonban tette: éjjel nem sok változást talál vala az újviláguccai házban, ott szemközt az Aranysas-fogadóval. Az Aranysasban minden éjszaka pengett a muzsika, pestmegyei ficsúrok vonatták itt hetyke nótáikat. Míg ez az egyemeletes ház estétől fogva úgy lezárta kapuját, mint valami zárda, pedig napközben az ország első gavallérai fordultak meg itt, amely gavallérok éjszaka a közeli Nemzeti Kaszinóban unatkozni halálosabban, mint lord Deadlock a Bleak Houseban, — mégse jutott volna eszükbe, hogy a Nemzeti Kaszinó barátnőjét, csillagát, szerelmét ott a közeli Újvilág uccában háborgassák, mert a földi csillag egészségesen, nyugodtan, szinte parasztosan szokott lefeküdni akkor, mikor az égboltozatra feljön a kaszások csillaga.

De Dickens sétálgató öreguracskája azt is észrevette a régi Pesten, hogy attól a naptól kezdve, mióta a walesi herceg betette a lábát Budapestre, az újviláguccai ház frontja minden éjszaka ki volt világítva. Hát mégis csak volt valaki, akiért a nevezetes hölgy lemondott éjszakai nyugalmáról.

A hölgy Pilisről, Pest megyéből származott a fővárosba. Előbb virágárus-leány volt a Szervita-téren egy virágkereskedésben és itt bájos modorával, ritka szépségével, főleg pedig borotvaéles, természetes eszével csakhamar figyelmet keltett maga iránt azok között a gavallérok között, akik a belvárosi uccákból fordultak

be a boltba, mert a pepitanadrághoz akkoriban a kabáton búzavirág- vagy ibolyacsokrocskát volt divat viselni. Még csak egy kis tanulásra, művelődésre, néhány külföldi utazásra volt szüksége a virágárusleánykának, hogy szellemessége teljes mértékben kifejlődjön, amely művelődési folyamatban nagy segítségére volt a hölgynek A. A. gróf, aki ezentájt még az agglegénység sótalan kenyerét ette. A Pilisről való egyszerű leány rövid idő alatt vetélkedett szellemesség és modor dolgában azokkal a francia drámabeli nőszereplőkkel, akiknek szerepeit a társalgási szendék szokták játszani a régi Nemzeti Színházban. Ugyanezért ama régi Dumashősnő nyomán „fehér kaméliás hölgy”-nek is nevezték őt a régi Pesten. — És lám, a walesi herceg látogatásának idején kiderül, hogy nemcsak a párizsi ízlést tudja kielégíteni az egykori grizett, hanem a nehezebb veretű, tartalmasabb sterling-komolyságú angol stílust is.

Albért, az angol korona örököse, Esterházy gárdezredes úr társaságában már akkor gyakori vendég volt P. Róza, az említett hölgy szalonjában, mikor a Múzeum mögötti palotákban még mindig hasztalan várták őt az öregebb grófnők, akik Viktóriának, az anyakirálynőnek maszkírozták magukat, valamint a fiatal grófnők, akik az angol szimpátiájukat már a kézfogásukkal is kifejezték, azzal az erőteljes, lefelé rántó, férfias kézfogással, amely a walesi herceg látogatása alkalmából divat lett egész Magyarországon.

Az újviláguccai hölgy tehát nem hiába vágta be a Királyidillek és a The Princesse néhány strófáját.

*

No, de nemcsak a pesti szalónokban járja egy mulató királyfi az élet iskoláját, hanem akad itt a fővárosban egyéb látni való is.

Batthyány Elemérnek már akkor is megvolt az a furcsa szokása, hogy éjszaka küldött haza a Nemzeti Kaszinóból borzuccai lakására valamely melegebb felöltőért, mert kedve szottyant egy kis éjszakai kiránduláshoz. (Úgy hallom, a nemes gróf azóta sem tett le erről a szokásáról.) Károlyi István már csak májbetegsége miatt sem, — amely betegsége olyan dohányszínűvé tette az arcát —, szokott mulatozva járni, legfeljebb a Nemzeti Kaszinóban volt kénytelen tölteni néha az éjszakát, ha éppen becsületbeli ügyek merültek föl az urak között, — de mit meg nem tesz a vendégszerető magyar úr az angol trónörökös kedvéért? Bizony csak fölkerekedett ő is, ha a walesi hercegnek a királyuccai Blaue Katz-ban volt kedve az éjszakáját eltölteni. (Ez a mulatóhely nem tévesztendő össze a későbbi Vörös Macskával, ahová bizony nem tette volna be a lábát a finnyás Waldau Zsanett, sem azok a többi bécsi művésznők, akik esetleg csak negyedik osztályú (ilyen is volt!) jegyet tudtak váltani a vasútra, amikor az osztrák fővárosból Pestre jöttek és itt olyan hencegésbe, nagyozolásba kezdtek, amely tulajdonságuk mindig megvolt a Bécsből Budapestre szakadt hölgyeknek.)

Mit tanult az élet iskolájából a Blaue Katzban Anglia jövendőbeli királya? — Bizonyára olyan dolgokat látott, amelyet sem Oxfordban, sem Cambridgeben nem tanulhatott. Látott virtuskodó urakat verekedni erős bérkocsisokkal és még erősebb csaposlegényekkel. Látott illuminált vidéki gavallérokat (a magyar Fen Countryből), akik itt irták alá kötelezvényeiket a mindig jelenlevő pénzügynöknek, hogy mulatozásaikat tovább folytathassák. Látott pesti gavallérokat, akik oly otthonossággal telepedtek meg éjszakáról-éjszakára a Blaue Katz asztalainál, mintha a világon semmi egyéb dolguk az éjszakai dőzsölésen kívül nem volna.

Hiába magyarázta volna meg az okos Üchtritz báró (akit legokosabb embernek tartottak a Nemzeti Kaszinóban), hogy ezek a féktelen mulatozások leginkább éppen a walesi herceg tiszteletére történnek. A zajongó, ifjú Pest még nem tudta másképpen kifejezni hódolatát ritka vendége előtt, mint csak olyanformán, mint Anatol France bohóca, aki bukfencet vet a Mária-kép előtt! Pest fiatal és lelkes volt, — kevésnek tartotta az akkori gavallér-társadalom, hogy kalapos-boltot neveznek el a Belvárosban a walesi hercegről, kevésnek tartotta, hogy szinte egy csapásra megbukott Pesten a párizsi és bécsi férfidivat, hogy kizárólag a londoninak adjon helyet; mintegy igazolván azokat a londoni citybeli úriembereket, akik azt a tanácsot adták az anyacsászárnénak, hogy fiát a kontinensre utazni küldje. A walesi herceg megjelenése Pesten valóban a legjobb kereskedelmi reklámok közé tartozott. Azok a simléderes vászonfövegek, amelyeket az angol gyarmati katonaság visel, akkor jöttek olyan divatba, hogy még azok az urak is fejükre tették, akik Ferenc József iránti tiszteletből kemény-kalap helyett legfeljebb gráci Kaiser-Hutot viseltek. A koronaherceguccai férfidivat-kereskedők mihamar beszedik kirakataikból azokat a keresztbe tett kemény nyakkendőket, amelyeket valamely osztrák gyáros talált ki azoknak az öltözködési könnyebbségére, akik nem mindig törődtek ingük kifogástalanságával. A párizsiucai suszterek megtanulták varrni azokat a vastagtalpú cipőket, amelyeket parafával is bélelnek, mintha Budapesten is olyan nedves időjárás volna, mint Londonban. A szabók pultjain megjelennek azok a tarka-barka skót-szövetek, amelyeket még húsz év múlva is mutogatnak viselőik, hogy ruhájukat akkor varratták, mikor a walesi herceg Pesten járt.

... Ó, ipar és kereskedelem szempontjából nem volt haszontalan dolog a walesi herceg pesti látogatása, még ha a bécsi nagykövetség nem is jelenthetett egyebet haza Londonba a herceg pesti tartózkodásáról, mint csak annyit, hogy a trónörökös kucséber-számokat húz minden éjszaka a Blaue Katzban. (Remélhetőleg, a nagykövetség nem közölte a puritán Viktóriával azt, hogy mi történt tovább az extraszobában, amikor a kucsébert az ajtón kilökték.)

*

Minden fejedelmi látogató hozott valamely divatot Pestre, de egyik sem olyan jól jövedelmező stílust, mint Albert, a walesi. Igazi úriember Pesten a csizmája orrától kezdve, olyanforma külsővel bírt ebben a korszakban, mintha Thackeray valamely regényéből lépett volna, onnan az epsomi mezőről, ahol a Derby lefutását nézik cylinder-kalapos gentlemanek, akik a lófuttatási napok jelentőségét már ünnepélyes ruházódásukkal is kifejezésre juttatják. Hát még a vidék, (a Country) az hódolt be csak valójában az angol divatnak. Már csak a nagyon öreg vadászok öltözködnek úgy, ahogy Turgenev regényeiből tanultak valamikor öltözködni a vadászok. A lóhajtók, a lovasok angol keztyűs kezükbe angol ostorokat vesznek. Az őszi falevélszínű bőrok, nyergek, vadásztáskák lehetőleg Londonból érkeznek. Angolmánia! — állapítják meg ennek a kornak történetírói. A vasúton elegáns utazó olyan nagy londoni bőrönddel utazik, mintha Debrecen helyett Indiába szólna a jegye. A gentry mindenütt nyomban elfelejti azokat a testhezálló, szűk, magyar nadrágokat, amelyekben a Recsky Bandik és a Jóska Gyurik agarásztak, bő, széles szárú, térdben szűk lovaglónadrágot von fel a vidéki úr (mint ezt az angol divatképek mutatják), még akkor is, ha csak a kaszinójába megy.

Manapság már senki sem csodálkozik ezeken a furcsaságokon, amelyeken az angol trónörökös látogatása óta átment a magyar férfiak ruházkodási divatja. De mi néhányan még láttuk azokat a régi embereket, akik vidéken és fővárosban is ragaszkodtak a maguk dohány-színű attiláihoz, a bricsessz helyett a vitézkötéses magyar nadrághoz: ha megöregedtek, legfeljebb a kabátjuk szárnya lett hosszabb, de nadrágszáruk szűk maradt az utolsó rúgásokig. Hát még mikor a kosbórból való dohányzacskót kezdte kiszorítani az angol találmányú gummiszak, a hosszúszerű pipát a rövid pipa! Az utolsó ajtózártól az istállófedélig minden angol lett Magyarországon abban az időben, amikor a walesi herceg mulatozva itt járt és jóbarátokra, jótalálkozásokra tett szert úgy a Nemzeti Kaszinóban, mint a királyuccai mulatóhelyektől kezdve a Rostély ucca kivilágított házáig.

*

Ezért nem lehet a walesi herceg pesti tartózkodását amolyan anekdótás-formában felfogni, amint az őseinkről ránkmaradt. Komoly, kereskedelmi eredmények mutatkoztak a látogatás nyomán. A londoni Cityből nem küldhettek volna át jobb ügynököt a csatornán, mint éppen a trónörököst. Utóvégre, a londoni kereskedő is észrevette a rendelések megnövekedését, amelyek Magyarország felől jöttek. Bécsben meg határozottan rossz néven vették a kereskedők, hogy az ő tarka-barka gigerli-divatjuk, kerek szalmakalapjuk, zergeszakállas kalapjuk, a Wiener Modéjuk csaknem végleg megingott Magyarországon a walesi látogatása után. Alig nevezhetők a herceg eredményei mellett számottévőknek azok a jelenségek, amelyek Milán exkirály budapesti mulatozásait követték. (A turbános keleti fő, amelyet minden úriember a nyakkendőjébe tűzött, amikor

a Sah itt járt: rövid szeszélye volt a divatnak.) A szerencsétlen Milán király pedig inkább az egyiptomi cigarettagyárosok ügynöke lehetett volna, mint a maga elhagyott országáé. A walesi hercegnek otthon, kereskedő-hazájában, sohasem kellett szégyenkezni budapesti kalandjai miatt, akkor sem, mikor Edward név alatt a maga arcképét kezdte ráveretni az aranyfontokra. P. Róza, Waldau Zsanett és a többi nőnemű ismeretségek nem találtak helyet abban a naplóban, amelyet Angliában a királyok viselt dolgairól írnak. Ellenben igenis helyet adtak azoknak a kereskedelmi eredményeknek, amelyeket ott messze Keleten, egy alig ismert országban elért látogatásával az angol korona jövőbeli ura. — Ki tudja, ki tudhatná, hogy a mostani angol trónörökös miért járja világkörüli útját?

*

A walesi herceg látogatása után egy darabig elcsendesedett Pest mértéktelen éjszakai élete, mintha bizonyos időre kimulatta volna magát a város, az aranyifjuság és megvénülni nem akaró öregség. A bécsi művésznőknek Pesten is akadtak vetélytársnőik, akik éppen úgy tudták a valcert, mint a grinzingi házmester-kisasszonyok. A Blaue Katz bezárt, mert az erős fiakeresek és a virtuskodó vendégek másfelé kezdtek járni, bizonyos Somosi nevű ember mulatóhelyére, aki az addig divatos söntés-hang helyett bizonyos európai nívót kezdett orfeumában. Mégis, úgy tűnik fel a múlt időkre visszatekintve, hogy a walesi eltávozása után kevesebb lett a mulatozás Pesten, vagy tán csendesebb... Kevesebb korhelylevest főznek Magyarországon, a szegedi hal-bicskával felveszi a konkurrenciát az angol acélgyárak pengéje. Carola Cecilia, az éjszakai Pest új csillaga, már sokkal ritkábban önteti a pezsgőt cipőjébe, hogy abból gavallérjait megitassa, mint elődei.

A PÜNKÖSDI KIRÁLY, HONTALAN MILÁN EX-KIRÁLY PESTEN

— Mégis csak jobb királyokról írni, mint orfeumi táncosokról; hiszen már a Földi-isten, aki darab ideig Angliában mártogatta a „meginduló“ erdők gubacsai-ból készült tintájába a hollótollakat: örökre megmutatta az íróknak az utat, hogy merre haladjanak munkájuk közben, — hátrafelé, mint a kötélverő és igyekezzenek olyan finom selyemfonalakat fonni, amelyeknek segít-

ségével azokat a nemes, méltóságos kárpítokat lehet fölemelni, amely függönyök az elmúlt királyok viselt dolgait takarják. Éppen ennek a földi istennek a jóvoltából szerte az egész világon ismerik a Yorkok és Lancasterek kalaptollait. Szép a szerelem, de csak módjával, ám a királyok kalandozásaitól sohase kapnak csömört az olvasók. Az utolsó könyvet, amelyet a földön nyomtatni fognak, bizonyára egy régi király élményeiről szerkeszt vala a könyv írója. Azért hát hagyjuk pünkösdi napján békében mindazokat a hercegeket és tudósokat, püspököket és szeladonokat, hittérítőket és poétákat, akik szemrehányólag nézegetnek a krónikásra, mert még nem hozta el sírjukhoz a hála és elismerés koszorúját. Csattogó galambszárnyak emelik az ég felé a harangokat, amelyek a királyok koronázásakor megszólalnak; legékesebbnek vélt hangján éneklí a kántor himnuszát a királyokhoz; az imént bérmált leánykák még fejükön viselik az ég menyasszonyaihoz illő fátyolt, midőn a pünkösdi király, Obrenovics Milán, totyogósan, lötyögősen, az akkori karlszbadi csodadoktorok által is javasolt ringatózó léptekkel és olyan szagosan, mint egy keleti dohánykereskedő, végigmegy a pesti Belváros szerelmi regényekként kanyargó uccácskáin.

*

Azt a háromszögletű vaskalapot, amely az egykori Kalap ucca sarkán beszélgetett az éjszakai szelekkel: nemcsak a jogász szokta megkongatni a botjával, hanem Takova grófja is, ha véletlenül erre vitte őt éjszakai útja. (Talán senki annyi verést nem kapott a városban, mint ez a kalap.)

Ki volt Takova grófja? Ha a pesti konstábler őt is bekísérte volna csendháborításért: majd kiderül vala a tiszta igazság, — egy megkoronázott és hazájából elbuj-

dosott király ment végig a pesti uccán és unalmában megcsapta a kalapot, amely valóban kihívóan, föltűnés-keresően, szinte krakélereskedve nyikorgott a régi ház falából kiálló vasrúdon. Az árulkodó gázlámpás van így útjában a gellérthegyi szerelmeseknek, mikor is igyekeznek eloltani azt, — ez a vaskalap a maga szélbeli nyöszörgésével, nyivákolásával, macskazenéjével útjába került minden éjszakai sétapálcának: — így Szerbia volt királyáénak is. Mert hiszen a sétapálca a királyok kezében is megmarad sétapálcának, még ha a bécsi Grábenről, vagy a párizsi bulvárról származott is. Ferenc Józsefről mondják, hogy mikor vadászruhában járt Ischlben: a botjával sohase mulasztotta el leütögetni a magasra nőtt csalánok fejeit, pedig erről a legfelségesebb magaviseletű fejedelemtől hétköznapi ésszel aligha lehetne elgondolni ily gyermekes cselekedetet! Hogy Takova grófja megütögette a pesti ucca vaskalapját: ez nem bizonyít többet, mint hogy ő is ember volt, akinek borongó éjszakai gondolatait megzavarta a nyikorgó uccadisz.

(Egy öreg költő, amilyenel mindig tele volt minden belvárosi kiskocsmá és hónapos szoba, bizonyára úgy magyarázná a botütést, hogy az nem is annyira a vaskalapnak, mint annak a bizonyos Kecskó Natália nevű szépasszonynak szólt, aki valaha megosztotta az ingadozó trónust, valamint a fejedelmi nyoszolyát az egykori szerb királlyal. Aki egykor olyan szenvedélyesen ígésző volt balkáni szépségében, hogy szerte Európában az ő nevééről keresztelték el a barna leánygyermeküket a nagyravágyó anyák. Ah, ezek a szépnevű nők, a Natáliák, a Valériák, az Énák, sőt a Ziták is többé nem tagadhatják le életkorukat a keresztségben kapott nevük miatt. A legtöbb, még élő Natáliáról a tíz ujjunkon kiszámíthatjuk, hogy körülbelül akkor születtek,

amikor királyi koronával égetett teásfindzsák se maradtak épek a szenvedélyes királynő kezében, amikor nézeteltérése volt a kikapós férjével. A Valériákról megállapítják a rossznyelvűek, hogy legalább is abban az időben nyerik vala nevüket, amikor Ferenc József „kis magyar lánya”: Mária Valéria volt a legnépszerűbb hölgy Budapesten; az Énák: a nagykarimájú kalapot is divatbahozó, Carmen-mozgású spanyol királyné pesti látogatása idején iratnak be a különböző mátrikulákba. És a Ziták, akik ama boldogtalan királyné emlékezetére lettek Ziták? Ah, őnekik még nincs okuk arra, hogy bíbelődjenek az életkorukkal! — Tehát csak maradjunk a belvárosi öreg költők megállapításánál, akik a rejtelmes kiskocsmákban, amelyekkel telve volt ezidőtájt még a városnegyed: felfülelnek az uccáról hangzó kondításra és letörölvén szakállukról a bort, azt mormogják kiüritett poharuknak:

— „Gróf Takova“ megint Kecskó Natália miatt búsul.

Pedig lehet, csak egy jogász csapdosta meg pálcájával a vaskalapot. De hát hiába! Gróf Takovára fogják vala a vaskalap megzördülését akkor is, ha Milán király nem éppen Pesten akarja felejtgetni volt feleségét és trónusát, hanem másfelé bolyong a világban.)

*

Pedig a „Gróf Takova“ név alatt utazgató egykori király nem volt éppen duhaj embernek mondható...

Olyanforma ember volt, mint a „Cigánybáró“, akit a régi Népszínházban játszottak. Bár neki is annyi baja volt a gyomrával, mint minden olyan korabeli fejedelemnek és úriembernek, aki télen azért nem sajnálja magától a jó falatokat, mert nyaranta a cseh fürdőkön majd úgyis rendbeszedik őket a doktorok: nem volt mondható valamely nagy ingyencnek, aki csak azért

utazgat egyik országból a másikba, hogy kipróbálja a kocsmárosok különböző kosztjait és a szakácsok főztjeit. Ez illett volna egy trónjavesztett, unatkozó királyhoz, hogy számontartsa, hol vágják a legjobb marhát, hol hízlalják valóban tejjel a kappanokat és merre vannak azok a halas-tavak, hol a partok odvaiban a rákok úgy megnövekednek, hogy onnan csak a rákász segítő keze révén tudnak kijönni, amely szabadulás egyúttal életük végét is jelenti. Ő nem tartotta számon, mint például egy Esterházyról mondják: azokat az ártatlan leányzókat, akik szerelmi csalódottságukban a különböző tavakba vetik magukat, — ebben az esztendőben, ha sokan megcsalatoznak a szerelem miatt: izesebbek és kövérebbek a rákok.

A bajsza a szájába csüngött, mint azoké az embereké, akik, bár nem tettek erre nézve különösebb fogadalmat: bizonyos idő óta nem törődnek bajuszuk állásával.

Nikotinos, dohányfüstös bajusz volt ez, ha nem lett volna valaha király bajusza: pipabűzös bajusznak is lehetne mondani, igaz, hogy nem múlt el a cigaretta sohasem ezen bajusz alól, de nem lehetne mondani, hogy bajusza megpörkölődött volna a cigaretta tüzetől, mint azoké az embereké, akik valamely kínos okból, idegességből, takarékossgából fogpiszkálóra tűzik a cigarettavéget és még akkor is szívják, mikor az már szájukat égeti. „Gróf Takova“ rendszerint csak egyet szippantott azokból a trombitaalakú cigarettákból, amelyeket olyan nagy táskában hordott magával, amely táská szerényebb polgár embernél az utazóbőröndöt is pótolhatta volna. Egyet szippantott a gyertya lángjánál meggyújtott cigarettán, a füstöt keserűen fújta ki orrán, száján, mintha valami rossz gondolattól akart volna megszabadulni. De

meg kell adni, hogy ez az egy szippantás (amely után a vizes tálba dobta a cigarettát), olyan élvezetes volt, mint egy röpke csók egy olyan nővel, aki csak délutáni szenderegésünkben szokott megjelenni. A mákonyos dohánynak illata körülengedezte az egykedvű arcot, amely mindig olyan változatlan volt, mint abban a korban, amikor ezüst- és aranypénzekre préselték a pénzverdében . . . Ez az arc, az Arany Sassal szemközti barátságos otthonban, csak annyi fáradtságot vett magának, hogy körülbelül percnyi időközökben keleti dohányok fanyar, de mesemondó füstjeibe burkolózzék. Néha, ha nyugodtabb napja volt, néhány füstkarika eresztését is megengedte magának, — talán jó híreket kapott e napon Sándor fiáról, akinek javára a trónusról lemondott vagy pedig Kecskó Natália barátnőjétől kapott levelet, aki az asszonyok örök gyengédségével azt írta meg a magányosan bolyongó férfiúnak, hogy volt felesége valamelyik éjszakán vele álmodott . . . Nagy elégtétel a kóborló férfinak az ilyen álmok, amely hű szövetségként akkor is felkeresi az asszonyt, amikor az hajtűt is nyomban a földhöz szokta csapkodni, ha elvált férje csak egy pillanatra is eszébe jut. Felszállt tehát a füstkarika és édesdeden himbálódzott egy másodpercig a levegőben ama barátságos ház szalonjában, ahová királyok és nagy urak jártak tanácsokért, felejtkezésekért, párórányi szórakozásokért, miután a színházban már nem tudják ezt megtalálni, (a balett első négyesében feltűnően öregednek a hölgyek), a vadászat fárasztó, és jól öltözött nőt alig látni a városban . . . Ah, felszállt a füstkarika a cigarettaszippantás után, hintázott egy darabig a szalonban, ahová nem hallatszott be az ucai kocsizörgés, miután a barátságos háziasszonynak mindig volt kéznél valamely nagybetege, rendszerint egy öreg honvéd, akinek a kedvéért Thaisz vagy Rudnay,

pesti főkapitányok megengedték, hogy a házelőtti uccarészt szalmával behintsek, (amíg a perzsa sah, a velszi herceg vagy a szerb exkirály mulatozott a házban).

A cigaretta füstje elszállott és „Gróf Takova“ egy korty vizet ivott az elébe helyezett kristálypoharakból, amikor is balkáni fejedelem módjára nem felejtette el minden vízivásnál egy-egy francia, kakasos aranyat csúsztatni az ezüst tálcára,

*

... Ám a megszokott szalónban, az ezüst darumadár hátán tartott névjegy-kosárban nem változtak a látogatójegyek a király utolsó látogatása óta. A nagy falóra mozdulatlanul áll, mert a figyelmes háziasszony előkelő vendégei érkezésekor megszokta állítani az óra ingáját. („Hadd mutassa életem legboldogabb percét örök időre!“ — mondta talán a hölgy az óra megállításkor és a látogatói hitelt adtak szavainak.) A cigaretták füstkarikái nem akarnak sikerülni, hiába próbálgatja őket a király, amint egyik cigarettáról a másikra gyujt... Sőt még az okos háziasszony bölcs szavai sem tudnak ma úgy megnyugtatóni, hogy azoktól az egyik hallgató csendes, elgondolkozó mélézésbe, a másik pedig halk szendergésbe essék. miközben a háziasszony csendesen legyezgeti magát a német ujsággal. (Higgyék el, hogy nemcsak a kétségbeesett, könnyen talajt veszített asszonyfélék szorulnak rá a bölcs szavakra, hanem még nagyobb szükségük van a megnyugtatósokra a szegény férfiaknak. Ennek a bizonyos újviláguccai nőnek éppen az volt a titka, hogy kártyavetés nélkül is kitapogatta a férfiakból azoknak fájós részét. Nem volt boszorkány, nem kuruzslónő, talán még csak a Pompadourokhoz se merte magát hasonlítani: a maga természetes asszonyeszével jött rá, hogy mit kell csinálni a kis kaka-

sokkal, amikor azok támolyognak, valamint milyen szavakat kell mondani az elkényeztetett nagyuraknak, amikor azok már megcsömörlöttek mindentől a világon. Hallottam, hogy volt olyan öreg gavallér is, aki látszólag már semmivel sem törődött a földön, mint a kamáslija tisztaságával és ebből a házból úgy jött el, mintha régen meghalt édesanyja hangját hallotta volna. A másik, aki annyi élnivágyással volt tele, mint a fiaker piros kereke: mindig elaludt, mikor ezt a hangot hallotta, fogadkozott, hogy csak olyan nőt venne feleségül, akinek hasonló hangja van. A harmadik előtárogatta legbonyolultabb szerelmi ügyeit, oly őszinteséggel, mint ez a külvárosokban szokás a kuruzslónőknél és tanácsot kért az asszonyságtól, amely tanácstól aztán legalább is megnyugodott darab időre. Higyjék el, hogy azoknak a büszke, gőgös férfiaknak, akiket megbámulni szoktunk, gyakran fejtörést okoz egy gomb leszakadása is. Hát még milyen tanácstalanul állanak az élet nagyobb problémáival szemközt!)

*
Országos Széchényi Könyvtár

— Nézzünk népeletet! — indítványozta a királynak az úviláguccai hölgy, amikor ama elmerengtető füstkarikák sehogysem akartak létrejönni ezen a délután. A király felemelkedett a karosszékéből és lehajtott fejjel várta a hölgy intézkedését. Az úrnő a királyt lakása egy hátsó kamrájába vezette, amely kamrának a homályos ablakát kitérve: kényelmes áttekintést lehetett találni a szomszédos bérház udvarára. A király kényelmesen elhelyezkedett a hátsó kamrában és rövid idő múlva nagy érdeklődést kezdett mutatni a meglesett „népelet“ iránt.

Ódon pesti bérház udvara volt.

A körbenfutó folyosók vasrácsai már meggörbe-
deztek azoknak a koporsóknak az ütődéseitől, amely

koporsókat a mindig ügyetlen halottvivők a régi házból az évek folyamán elszállítottak. Az udvar közepén szivattyús kút állott, amelyet mindig többször kellett meghuzogatni, hogy a házban lakó öreg polgárok vízhez, életerőhöz jussanak. Nemsokára kifogy a kútból a víz, de szerencsére elmegy innen akkorára az utolsó öreg lakó is, aki még a szivattyús kút vizéhez volt szokva. Némelyik ablakon függöny volt, nyilván asszonyféle lakott mögötte, aki restelkedett volna az egész ház szemeláttára esténként bolhakeresgélésbe fogni (mert ugyan mire való este a lámpavilág?). Más ablakokból céltalan arcok céltalanul várták, hogy valaki belépjen az udvarra. Magukban bizonyára keserűen gondoltak a levélhordóra, aki elfelejtette ennek a háznak a numerusát.

Apránkint aztán észrevette a király, hogy a házban műhelyek is vannak. A földszinten suszterműhely eregeti magából mindazokat a bőrszagokat, amelyeket csak azok éreznek Pesten egyébként, akik lábatlanul, a földön csúszva közlekednek. („Mert ezek tudják igazán, hogy mily kellemetlenek a legszebb női lábak is“, — szólta a háziasszony.) Az emeleten egy pápaszemes szabó forgat egy ócska, sárga, gavalléros nadrágot, (amelyről a mesemondó háziasszony kisütötte, hogy akkor szakadt el, amikor a nadrágtulajdonos a hasán fekve horkolt egy dunai személyszállító gőzhajón és egy tréfás utas a sétatálcájával nagyot húzott a nánking nadrág ülepére.) A király nyögdecsejt a nevetéstől. — Természetesen bábaasszony is volt a házban, aki az eseménytelen vasárnapi délutánt arra használta fel, hogy szerzámaival foglalkozott. („Mikor a perzsa sah őfelsége megkérte a kezem és én nem akartam hozzá feleségül menni, — mesélte édesdeden a háziasszony, — bábaasszonyt kellett hozatnom, hogy a szárnysegédével le ne

üttesse a fejem.“) — Egy másik ablakban nyugalmazott katonatiszt özvegye nézegetett arcképeket, mintha akkor először látná őket. („Még a kravátljuk színére és fogására emlékszik a vénasszony, hiszen ő kötötte meg őket.“)

Am a legmulatságosabb látnivaló ott következett, amikor a király üldögélésében tekintetével arra a helyre tévedt, ahol kékszallagos, fehér női kalap volt kifestve bádogtáblára, az előszoba ajtaja mellé. Kalaposműhely volt itt és a vasárnapi délután csendességében úgy tűnt fel, hogy a műhelyben ama kalaptartó botokon csak azok a női kalapok maradtak vissza, amelyek örökharagot tartanak a férfiakkal, a többiek mind elmentek kirándulásra a budai hegyek közé, a Drót-szigetre, a Városligetbe, hogy majd éjszaka félrecsapottan, ziláltan, emlékekkel megrakodva térjenek vissza. És ime a kalaposműhely konyhájának, vagy előszobájának ajtaja nyitva van és a király ülőhelyéről kényelmesen láthatja, hogy mi történik odabent. Jellegetes arcú kalapkészítőné ül az előszobában az asztalfőn. Az elmúlt festékek-től vagy keringővé vállott ábrándoktól olyan hervadt-szőke a haja, mint az emlékkönyvbe préselt virág. Körülötte ülnek ama fiatal hölgyek, akik kalapkészítéseinél segédkezni szoktak neki. Nem olyan piszék, pikánsak, kihívó arcuak, amint a párizsi vidám ujságokban a masamód-lányokat rajzolják, csak amolyan pesti masamódok, hangosak, nevetlenek, kacagósak és frufujuk mögött bizonyára sokat gondolnak azokra az öreg hercegekre, akik az uccán megszólítják őket, amint a kalapos-skatulyával a kuncsafthoz sietnek... A lányok mind vasárnapiasan voltak felöltözve, — nyilván valamely délutáni kiránduláshoz készülődtek, valamely boldog helyre, ahol még a legszorgalmasabbnak ujjai is elfelejtkeznek azokról a kalapdrótokról, amelyeket

egész héten kezükben tartanak virágok helyett. És most a kirándulás előtt, (hogy azt takarékosan csinálhassák), meguzsonnáznak az előszoba asztalán. Párizsit ettek ecettel és vöröshagymával. Szép, kerek, vörös párizsi-szeleteket, amelyeknek a bőrét a fogukkal húzták le és a ropogós vöröshagyma szaga a király ülőhelyéig ért. („A párizsihoz dukáló sört nyilván majd egy ligeti vendéglőben isszák meg“ — mondá magyarázatul a király pártfogónője.)

És a király hirtelen abbahagyta nyugodalmas üldögélését. Talpraállott, amennyire lomhasága, fáradtsága, kimerültsége ezt megengedte.

— Párizsit szeretnék enni ecettel, hagymával, de nem szabad hozzá megteríteni az asztalt — szólt a király. — Tíz év óta nem éreztem ily jól magamat.

*

E jegyzetek befejezésénél megint csak vissza kell térni ama Földi-istenhez, akit az írás elején hitbuzgó tollforgató módjára invokáltam, mielőtt egy szerencsétlen király kalandjainak elmondásához hozzákezdeni merészelttem volna... Nem: valóban nem a mai napok könnyű tollára való az Obrenovicsok tragikus sorsa. A Dárdaforgató keze kellene hozzá, hogy méltóan megírhatnák akár csak az asszonyok gyászfátyolos szereplését is az Obrenovicsok történetében: a Kecskó Natáliát, aki egy földközítengerparti villában álmodozik a világban bolyongó férjéről és a Kecskó Natália menyéét, Draga Masináét, aki a filozopter külsejű Sándor király (a Milán fia) mellett úgy uralkodik Szerbiában, mint egy markotányosné. Igaz, hogy ezek a fehérnépek még sokkal közelebb esnek hozzánk a tegnapiakból, hogy Puccele-k, Auvergue grófnők, Gloster hercegnők, Grey ladyk lehetnének belőlük, — valamint a két szeren-

csétlen Obrenovics, Milán és Sándor sem alkalmas arra, hogy véglegesen bezárult családi sírboltjukra bármelyik angliai Henriknek vagy Richárdnak a nevét is felírhatnánk a hasonlóság okából. De elgondolkozva a száműzött Milán király, valamint a legyilkolt Sándor király sorsán, mégis csak a Shakespeare szavai jutnak eszünkbe VIII. Henrik prológusából: „S ki akkor is még víg tud lenni: én hiszem, hogy az sír násza tinnepén.“

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

